

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**MASOVÁ SPOLEČNOST JAKO PŘEDPOKLAD
VZNIKU TOTALITARISMU**

František Jan Mašek

Plzeň

2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Diplomová práce

**MASOVÁ SPOLEČNOST JAKO PŘEDPOKLAD
VZNIKU TOTALITARISMU**

František Jan Mašek

Vedoucí práce:

Mgr. Lenka Strnadová Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedeníh pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucí práce Mgr. Lence Strnadové Ph.D. za vstřícný přístup, výstižné připomínky a cenné podněty ke zlepšení této práce.

OBSAH

1 ÚVOD	1
1.1 Vymezení tématu	1
1.2 Cíle práce	4
1.3 Metody práce	5
1.4 Zhodnocení použité literatury a struktura práce	5
2 TOTALITARISMUS – ZAMĚŘENÍ NA MODERNISTICKÉ POJETÍ	9
2.1 Perennialistický přístup k totalitarismu	11
2.2 Modernistický přístup k totalitarismu	14
2.2.1 Přístup G. Sartoriho k totalitarismu	15
2.2.2 Přístup k totalitarismu C. J. Friedricha a Z. Brzezinského..	17
2.2.3 Hannah Arendtová a její přístup k totalitarismu.....	18
3 CHARAKTERISTIKA MASOVÉ SPOLEČNOSTI	25
3.1 Masová společnost jako součást moderní společnosti	25
3.2 Pojem „masa“	34
3.3 Masa a dav – rozdílnost či podobnost?	36
3.4 Přístupy k teorii masové společnosti	40
3.4.1 Aristokratická kritika masové společnosti	42
3.4.2 Demokratická kritika masové společnosti	46
4 MASOVÁ SPOLEČNOST JAKO PODMÍNKA VZNIKU TOTALITNÍCH REŽIMŮ	50

4.1 Rozpad třídní struktury – vliv na vznik mas a extrémního chování.....	52
4.2 Masová společnost – mezi liberální a totalitní společností ...	55
4.3 Masy a elity – elementy společnosti	60
4.4 Náchylnost k extrémnímu chování jako součást lidské povahy?.....	63
4.5 Role masových hnutí.....	66
4.6 Propaganda a média – způsoby ovládnutí většiny.....	70
4.7 Tři úrovně vztahů ovlivněné masovou společností	71
4.7.1 Pokles primárních vztahů	72
4.7.2 Nezávislé zprostředkující sdružení a skupiny	73
4.7.3 Centralizace vztahů na úrovni státu	80
5 KRITICKÁ REFLEXE MASOVÉ SPOLEČNOSTI JAKO PODMÍNKY VZNIKU TOTALITNÍCH REŽIMŮ	83
6 ZÁVĚR	89
7 SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ	93
7.1 Literatura	93
7.2 Internetové zdroje	97
8 RESUMÉ	98

1 ÚVOD

1.1 Vymezení tématu

Moderní společnost vzniklá v 18. a 19. století se svou vnitřní strukturou výrazně odlišovala od společností minulých. V předmoderních společnostech žili lidé na přesně stanoveném teritoriu, v ustálených a téměř neměnných sociálních poměrech. Tito lidé byli uzavřeni ve svém lokálním prostředí a jediným univerzálnějším prvkem, který je spojoval s lidmi mimo jejich sociální a teritoriální okruh, bylo náboženství. Jedinci v takovýchto společnostech vytvářeli skupiny, ve kterých sdíleli určité skupinové zájmy. V rámci svého společenství trávili většinu svého času a do smluvních vztahů vstupovali povětšinou s ostatními členy stejného společenství. Úděl lidí předmoderních společností byl dán pevným sociálním statutem, který jim sice v mnoha případech nepřinášel dnes tolik proklamovanou svobodu, avšak přinášel určitý pocit stability a jistoty.

Člověk moderní společnosti však v důsledku průmyslové revoluce, s ní spojené urbanizace a stále narůstající sekularizace tyto jistoty ztratil. Obrovským nárůstem počtu obyvatel a přechodem z venkova do měst zažívá velké množství lidí pocit vykořeněnosti. Oproti předmoderní společnosti bylo pro společnost v moderní době charakteristické zpřetrhání starých vazeb a neschopnost vytvořit vazby nové. Společenství a v důsledku toho i skupiny, které sloužily v předmoderních společnostech k sdílení skupinových zájmů, se rozpadají. Jsou vytvářena občanská společenství, jejichž cílem je sdružovat jedince na základě jejich zájmů. Pokud se nepodaří tato společenství vybudovat nebo pokud jsou nová společenství ve své úloze neúspěšná, dochází k rozpadu struktury společnosti a její atomizaci. Vzniká tak moderní, masová společnost skládající se z vykořeněných, odosobněných jedinců neschopných se v nové společnosti ukotvit. Mnoho lidí se nedokázalo

vyrovnat se ziskem svobody spojené s možností politické participace na dění společnosti a státu, která byla v předmoderních společnostech nemyslitelná. Lidé v masové společnosti tak byli snadným terčem populistů a demagogů toužících získat moc. Masy tvořené atomizovanými jedinci v moderní společnosti¹ proto hrály velmi důležitou roli v utváření dějin minulého století.

Historie 20. století je poznamenána existencí totalitních režimů, které po sobě zanechaly miliony obětí, rozpad bývalých struktur a neodbytnou touhu mnoha vědců, kteří si kladli a stále kladou otázku po příčinách toho všeho. Podle některých autorů umožnila právě existence masové společnosti vznik totalitních režimů. Snahou členů vládnoucí elity v totalitních režimech bylo vytvořit ideologii, které budou masy důvěřovat a která je bude dostatečně usměrňovat tak, aby pomocí mas mohlo dojít k proklamovaným změnám společenského řádu. Změny společenského řádu a přestavby společnosti nelze dosáhnout v případě, že se společnost skládá z dostatečně svobodných jedinců, kteří se řídí vlastními zájmy a jsou kritičtí ve vztahu k vládnoucí třídě. Totalitní režim se musí opírat o společnost, jejíž členové jsou všichni věrni určité sdílené ideji. Překážkou pro nastolení totalitních režimů již v minulosti byla, kromě jiného, silná individualita jedinců, která s příchodem masové společnosti byla odstraněna.

Tato teze, tedy že vznik masové společnosti jako součást moderní společnosti byl předpokladem vzniku totalitních režimů, je vlastní mnoha autorům zabývajících se fenoménem totalitarismu². Jako politologický

¹ Přejdem mezi předmoderní (tradiční) a moderní společnosti se zabývala velká řada sociálních vědců. K nejvýznamnějším patří Ferdinand Tönnies a Émile Durkheim. Přejedu z předmoderní do moderní společnosti se bude věnovat část 3. kapitoly, jež se zabývá charakteristikami masové společnosti.

² Totalitarismus bude v práci používán jakožto ideál typ ve smyslu chápání dle Maxe Webera (Weber 2009). V pojetí G. Sartoriho je totalitarismus jako ideál typ chápán jako něco, k čemu

koncept se totalitarismus rozvinul po neblahé dějinné zkušenosti ve 20. století. Spor o podmínkách vzniku totalitarismu rozdělil teoretiky na dvě rozdílné skupiny – perenialisty a modernisty. První skupina chápala totalitarismus jako určitý imanentní rys lidské povahy. Charakteristiky totalitarismu lze tedy najít v průběhu dějin v mnoha společnostech a v různých podobách. Modernisté naopak tvrdí, že totalitarismus je fenomén, který je spojen s moderní masovou společností. Tato společnost je náchylná k manipulaci ze strany určité charismatické osobnosti a není tudíž dostatečnou oporou liberálně-demokratických systémů. Právě z názorů autorů zastávajících modernistický přístup k povaze totalitarismu bude práce vycházet, neboť, jak uvádí Balík a Kubát, „[v] současném sociálněvědním diskurzu o fenoménu totalitarismu jednoznačně převažuje skupina modernistů“ (Balík - Kubát 2004: 25). Dosažení totalitního cíle, tedy změny společenského řádu, není možné ve společnostech, které jsou postavené na západním ideálu lidských práv, svobody občana a jeho participace na věcech veřejných. Z toho důvodu musí dojít ke změně ve struktuře společnosti.

Koncept masové společnosti má svůj původ v dílech společenskovědních autorů věnujících se důsledkům revolucí (průmyslové, politické, aj.) na konci 19. století. Právě z reakce na revoluční změny v Evropě vznikl jeden ze dvou přístupů k chápání masové společnosti. Druhý přístup vznikl ve 20. století jako reakce na vznik totalitarismu. První přístup je označován jako aristokratická kritika (*aristocratic criticism*) masové společnosti, zatímco druhý přístup je nazván jako demokratická kritika (*democratic criticism*) masové společnosti. V rozpadu tradičních struktur a společenských tříd viděli zástupci obou přístupů možnost pro nové formy dominance, jejíž moc by

směřuje snažení totalitních režimů. Tohoto ideál typu však totalitní režimy nemohou dosáhnout (Sartori 1993: 202).

byla založena na mobilizaci velkého počtu lidí. Zatímco jeden koncept pohlíží na masovou společnost jako na neomezenou demokracii, druhý ji chápe jako nemezenou tyranii (Kornhauser 1959: 21 – 23). Masová společnost umožňuje nástup „totalitních hnutí, které poskytují jak pseudo-autoritu ve formě charismatického vůdce, tak pseudo-společenství ve formě totalitní strany“ (Kornhauser 1959: 16).³

Významným přínosem pro chápání totalitarismu jako moderního fenoménu je dílo Hannah Arendtové. Ve své studii *Původ totalitarismu* považuje Arendtová za nejpodstatnější úlohu vůdců a existenci mas. Masy, které dle ní umožnily vznik totalitních režimů, byly tvořeny členy všech společenských tříd nejen nově emancipovanou dělnickou třídou (Arendtová 1996: 442).

Z výše uvedeného je zřejmé, že masová společnost je jev, jenž má různorodé chápání a charakteristiky vždy v závislosti na daném autorovi, který se tomuto fenoménu věnuje. Přestože jsou pojetí masové společnosti různá, vždy je její existence spojována s možností vytvořit nedemokratické formy vlády. Masová společnost je chápána jako něco, co podkopává demokracii a podporuje režimy nedemokratické, ať již totalitní či autoritářské.

1.2 Cíle práce

Přestože je v českém prostředí věnovaný dosti velký prostor teorii totalitarismu jako celku, některým jeho elementům, mezi které patří i masová společnost, je prostor věnován pouze minimální. Velmi často je pozornost upnuta k totalitní ideologii nebo principu vůdcovství, avšak masová společnost, která dle (nejen) mého názoru s totalitarismem úzce souvisí, není příliš akcentována. Hlavním cílem práce je tedy přispět

³ V originále: „[...] the totalitarian movement, which provides both pseudo-authority in the form of the charismatic leader and pseudo-community in the form of the totalitarian party“ (Kornhauser 1959: 16).

k lepšímu pochopení masové společnosti jako předpokladu ke vzniku totalitarismu.

Dalším cílem práce je na základě studia dostupných pramenů uchopit a představit různá pojetí masové společnosti. Pokusím se o komparaci různých definic masové společnosti z per jak politických vědců, tak sociologů. V souvislosti s tím představím masovou společnost jako fenomén, který prošel svou transformací v měnícím se kontextu moderních dějin.

1.3 Metody práce

V diplomové práci použiji několik metod. Předně metodu analýzy teorií vztahujících se k tématu na základě primární a sekundární literatury. V práci bude také využita komparativní metoda pro zkoumání přístupů různých autorů jak k historicitě totalitarismu, tak i masové společnosti. Práce je na pomezí politologie a sociologie, neboť fenomén masové společnosti ve spojení s totalitarismem je velmi široký a nelze jej zařadit do jednoho podoboru společenských věd. I z toho důvodu budou v práci použity publikace z oblasti politické filozofie, sociologie nebo sociální psychologie. Sám autor tohoto textu se přiklání k modernistickému pojetí totalitarismu, ze kterého bude práce také vycházet. Masovou společnost chápe autor jako důsledek nefungující, nebo špatně fungující občanské společnosti. Ve svém chápání masové společnosti vychází z přístupu demokratické kritiky (*democratic criticism*) k tomuto fenoménu, který byl již v krátkosti nastíněn a kterému bude věnována jedna z částí práce.

1.4 Zhodnocení použité literatury a struktura práce

Při studiu problematiky totalitarismu a masové společnosti se lze obrátit jak na velmi bohatou zahraniční literaturu, tak také na publikace českých autorů. Vzhledem ke skutečnosti, že totalitarismus je fenomén zkoumaný již od poloviny 20. století, lze pro jeho studium využít

přeložených publikací významných autorů politické vědy (Arendtová, Popper, aj.). Zdrojů české provenience věnujících se fenoménu totalitarismu je dostatek, ať již se jedná o kapitoly v tematicky široce zaměřených publikacích (např. Říchová 2000; Balík 2005) nebo děl věnujících se nedemokratickým režimům (např. Balík - Kubát 2004). Na FF ZČU v minulosti probíhala pravidelná interdisciplinární symposia, jejichž výsledkem bylo vydání pěti sborníků editorů Ivo T. Budila a Terezy Zíkové, které se věnovaly totalitarismu. Získat informace věnující se totalitarismu, resp. totalitních režimů tedy není obtížné. Problém však nastává v případě, že je naším záměrem zkoumat samotný fenomén masové společnosti. Chceme-li lépe pochopit charakteristiku a vznik masové společnosti je nutné hledat především v anglicky psané literatuře autorů ze sociologického prostředí (Kornhauser 1959, Halebsky 1976, Mannheim 1940). Další obtíží, která se objevuje v souvislosti s literaturou věnující se masové společnosti, je skutečnost, že významná díla zabývající se tímto fenoménem byla vydána již před několika desetiletími. I přes tuto skutečnost byla tato díla použita, neboť představují to nejlepší co je v dané oblasti zájmu možné využít.

Struktura práce bude odrážet již nastíněné cíle tohoto textu. Proto, bude po nezbytném úvodu pozornost věnována teorii totalitarismu se zaměřením především na autory, kteří k totalitarismu přistupují jako k modernímu fenoménu. K práci na druhé kapitole práce jsou využita díla analytiků totalitarismu, jako jsou např. Giovanni Sartori, Carl J. Friedrich, Z. Brzezinski a Hannah Arendtová, jakožto představitelů a představitelky modernistického přístupu k historicitě totalitarismu. Stranou nezůstanou ani názory autorů zastávajících odlišné stanovisko, tedy že totalitní prvky můžeme najít i v politických systémech dávné minulosti. Použita proto budou díla např. Karla R. Poppera a Jacoba Talmona, neboť tyto autoři patří mezi nejvýznamnější teoretiky totalitarismu, jejich díla jsou v českém

prostředí dostupná a samotní autoři jsou v publikacích věnujících se totalitarismu velmi často citovaní. Z českých autorů byl vybrán V. Čermák, jako zástupce teoretiků totalitarismu, jenž se přiklání ke stanovisku, že totalitní prvky lze nalézt již v minulosti. Tato část práce bude jistě nezbytná pro další zkoumání, které se bude věnovat masové společnosti jako podmínce totalitarismu a vlivu mas na totalitní režimy.

V další kapitole bude záměrem vysvětlit co to masová společnost je, jaké jsou příčiny jejího vzniku a jaké jsou její charakteristiky. Pro pochopení jakou roli hrála masová společnost pro vznik totalitních režimů, je důležité nejprve najít kořeny masy, respektive masové společnosti. V této souvislosti bude rozebrán přechod od tradiční k moderní společnosti, jež je se studiem masové společnosti úzce spjat. V kapitole bude představen pojem „masa“ a vztah mezi masou a davem. Použito bude dílo G. Le Bona, autora, na kterého mnoho společenských vědců ve svém chápání davů a mas navazuje a zároveň autora, který je i terčem kritiky. Jedním z významných děl první poloviny 20. století v oblasti zkoumání davů a mas je *Vzpouřa davů* španělského autora J. Ortegy y Gasset. Jak Le Bon, tak i Ortega y Gasset se na davy dívají jako na výsledek určité degenerace lidstva. Výsledkem této degenerace dle nich nemůže být nic dobrého, a proto je můžeme chápat jako autory, kteří předpověděli nástup totalitních režimů. V další části práce budou představeny převládající přístupy k teorii masové společnosti. Vzhledem ke skutečnosti, že masová společnost je pojem na pomezí sociologie a politické vědy, byl této skutečnosti přizpůsoben i výběr a použití odpovídajících zdrojů. Využity tedy byly publikace autorů ze sociologického i politologického prostředí zabývajících se vznikem masové společnosti, jejími charakteristikami apod. Jde především o díla A. de Tocquevilla, K. Mannheima, S. Halebského a W. Kornhausera.

Následující kapitola se bude věnovat pohledům na vztah masové společnosti k totalitním režimům. Stěžejní autorkou pro psaní této kapitoly je Hannah Arendtová a její pojetí masové společnosti a nazírání na roli této společnosti ve vztahu k totalitním režimům. Hannah Arendtová své názory opírala jak o svou vlastní zkušenost, tak i o díla autorů, kteří se masám věnovali dříve než ona (např. Le Bon). V této kapitole bude prostor věnován rozpadu tříd a jeho vlivu na vznik mas. Masová společnost je často viděna jako mezistupeň mezi liberální a totalitní společností. Tento fakt bude v práci také reflektován. Představen bude také charakter masových hnutí a jejich role v moderní společnosti. Důležitou částí práce je také rozbor tří úrovní vztahů ve společnosti, které byly masovou společností silně ovlivněny.

Stejně jako existuje mnoho argumentů, které podporují přesvědčení o masové společnosti jakožto předpokladu vzniku totalitních režimů, existuje i mnoho kritických pohledů na úlohu masové společnosti a jejím propojení s totalitarismem. Proto v další kapitole práce představím kritickou reflexi mas a masové společnosti jako podmínky vedoucí ke vzniku totalitních režimů. V závěru poté zhodnotím získané poznatky vážící se k vylíčenému tématu práce.

2 TOTALITARISMUS⁴ – ZAMĚŘENÍ NA MODERNISTICKÉ POJETÍ

Totalitarismu, jako jednomu z nejvýznamnějších fenoménů 20. století, byl věnován velký prostor v odborné literatuře. Totalitarismus, spojený se zkoumáním nacistického, fašistického a později i komunistického (přesněji stalinistického) režimu, byl předmětem zájmu politické filosofie a politické vědy jako takové již během 2. světové války. Mnozí autoři věnující se totalitarismu se lišili ve svých definicích, charakterizování základních znaků, původu a příčinách vzniku zmíněného fenoménu. Nejvýraznější rozdíly mezi autory se týkají sporu o podmínkách vzniku totalitarismu.

Na vznik totalitních hnutí a vytvoření totalitních režimů bylo nahlíženo pomocí různých teoretických konstrukcí. Pozornost byla věnována autoritářské osobnosti jako důležitému předpokladu pro vznik totalitních režimů. Jednou z teoretických koncepcí, která zkoumala nástup totalitních režimů, bylo zkoumání sociální dezintegrace a anomie členů společnosti. Významné bylo také zkoumání ztráty společenství jako jednoho z předpokladů pro to, aby totalitní hnutí díky podpoře mas získala rozhodující moc ve společnosti. Předmětem zájmu byla také měnící se pozice elit ve společnosti. Největší pozornost však byla patrně věnována vzestupu mas a jejich vlivu na vznik totalitarismu. Totalitní hnutí a totalitní režimy byly chápány jako výsledky procesu dezintegrace moderní společnosti, do kterého byly zahrnuty všechny třídy (Germani 1967: 189).

⁴ Mnohem důležitější než samotný pojem je jeho obsah. Proto předmětem této kapitoly nebude geneze pojmu „totalitarismus“. Počátkům vzniku tohoto termínu se v dostatečné míře věnují jiné zdroje, např. Sartori 1993: 194 – 195; Balík – Kubát 2004: 21 – 22; Dobeš 2007: 10 – 11; Isaac 2003: 183 – 187; Říchová 2000: 226 – 227.

Mnoho charakteristik totalitarismu se vztahuje k tomu, že tento fenomén je spojen s krizí demokracie v demokraticky nevyzrálých zemích. Právě demokraticky nevyzrálé země jsou viděny jako prostředí, která jsou náchylná k tomu, aby zde byl umožněn nástup totalitních hnutí a vytvoření totalitního režimu. Příkladem může být Výmarská republika, která formálně splňovala podmínky demokratické země, reálně však šlo o velmi mladou a nevyzrálou demokracii, která nedokázala ustát tlak ze strany extrémních hnutí. Pro označení takto nevyzrálé demokracie používal Jacob Talmon pojem „totalitní demokracie“. Mezi liberálními demokraciemi a demokraciemi totalitními⁵ vidí Talmon paralelu v tom, že oba tyto typy staví na první místo v žebříčku hodnot svobodu. Rozdíl mezi těmito dvěma typy je v tom, jak se dívají na samou podstatu svobody. Zatímco liberální demokracie vidí svobodu v absenci nátlaku, totalitní demokracie chápe uskutečnění svobody jako jediné možné pouze tím, že se sledují kolektivní cíle. Jedinec je tedy svobodný pouze pokud sleduje cíle celého kolektivu, ať již národa, státu nebo rasy (Talmon 1998: 16).

Rozdíl mezi liberální demokracií a totalitní demokracií vidí Talmon také v odlišném chápání politiky. Dle něj je politika v liberálně demokratickém chápání založena na principu pokusů a omylů, kdy se pozvolně, často s určitými chybami, které se musí napravovat, vždy ve společnosti vybere to nejlepší řešení. Oproti tomu totalitní demokracie předpokládá, že jediná a úplná pravda je obsažena v politice. Pokud je tedy veškerá pravda obsažena v politice, musí i politika zahrnovat celou existenci jedince a řídit veškeré dění ve společnosti. Veškeré konání v rámci společnosti se stává politickým konáním (Talmon 1998: 15 - 16).

⁵ Talmon ve své práci používá dva termíny, které se de facto překrývají. Jedním je „totalitarismus“, druhý „totalitní demokracie“. Termín totalitní demokracie používá v situaci, kdy se jí snaží odlišit od liberální demokracie. Termín totalitarismus v situaci, kdy se snaží odlišit dvě formy totalitarismu – levicový a pravicový.

Dle Talmona byly vytvořeny dva typy totalitarismu – levicový a pravicový. Zatímco v centru zájmu levicového totalitarismu je člověk, pravicový totalitarismus poutá svou pozornost směrem k národu, rase nebo státu. Levicový totalitarismus, který vychází z myšlenek Rousseaua, vidí člověka jako ve své podstatě dobrého, na kterého však negativně působí společnost. Oproti tomu pravicový totalitarismus chápe člověka jako špatného a slabého, proto na něj musí působit „vyšší síla“, tedy stát, i za pomoci násilí, aby bylo dosaženo pořádku a negativní vlastnosti člověka se neprojevovaly. Levicový totalitarismus také používá násilí, avšak ve snaze urychlit tempo vývoje člověka a odstranit negativa společnosti (Talmon 1998: 20).

Jak již bylo napsáno výše, autoři věnující se totalitarismu se mnohdy lišili při stanovení charakteristik totalitarismu, v mnohém se však také shodovali. To však není případ snahy vymezit historicitu totalitarismu, která rozděluje přístup k totalitarismu na dvě části (Balík – Kubát 2004: 24).

2.1 Perennialistický přístup k totalitarismu

Jak již bylo zmíněno v samotném úvodu práce, ve vztahu k historicitě samotného totalitarismu vznikly dva výrazné přístupy – perennialistický a modernistický. Dle autorů, kteří hájí perennialistický přístup je možné prvky typické pro totalitarismus najít již v době antické, např. v systému řecké Sparty (Čermák 1992: 154) nebo v dílech Platóna (Popper 1994a; 1994b)⁶. I v dalších dobách je možné najít režimy, které splňují charakteristiky totalitarismu. Např. Jacob Talmon našel prvky typické pro totalitarismus v době Francouzské revoluce, přesněji řečeno v době jakobínské diktatury (Talmon 1998: 19). Tendence ke vzniku totalitních

⁶ Prvky totalitarismu nalézá Popper již u Platóna, avšak ideje moderního totalitarismu jsou dle něj převzaty z myšlenek G. W. F. Hegela (Popper 1994b: 58).

režimů je dle autorů hájících tento přístup spojena se samotnou lidskou povahou. Podle Karla R. Poppera „[t]o, čemu dnes říkáme totalitarismus, přináleží [...] k tradici, která je stejně stará – anebo stejně mladá – jako sama naše civilizace“ (Popper 1994a: 13). Popper rozlišuje mezi otevřenou a uzavřenou společností. Uzavřená společnost je velmi kolektivistická, přičemž vstupy a výstupy do, resp. z této společnosti jsou spíše ojedinělé. V otevřené společnosti nese jedinec plnou odpovědnost za své konání. Otevřená společnost je racionální a do jisté míry má nárok na určitou omylnost. Otevřená společnost je společností pluralitní, ve které jsou práva a svobody institucionálně zakotveny. Díky pluralitě a možnosti svobodně prosazovat své názory dochází ve společnosti k diskuzi o chybách politického systému, které díky tomu mohou být napraveny. Naopak uzavřená společnost, prosazuje univerzální výklad světa, který nesmí být zpochybňován. V této společnosti proto není také dán prostor pro nezávislou veřejnou diskuzi o problémech společnosti nebo politického systému, neboť je to chápáno jako kritika samé podstaty uzavřené společnosti, což je nepřijatelné (Popper 1994a: 158 – 159).

Zástupcem perenialistického přístupu k historicitě totalitarismu byl i Vladimír Čermák. Dle Čermáka totalitarismus „není novým fenoménem dvacátého století, ale je historicky podmíněn do té míry, že jej lze filozoficky a sociologicky analyzovat jen v souvislosti s předchozím historickým procesem“ (Čermák 1992: 113). To, co je dnes považováno za totalitní, se objevovalo již v minulosti, nejedná se tedy o radikální změny v samotné struktuře společnosti nebo v psychice jednotlivců, ale o pozvolný vývoj v těchto oblastech. Moderní je totalitarismus pouze v tom, že moderní totalitní režimy mají k dispozici moderní technologie, které jim umožňují ovládnout celou společnost. Totalitarismus má však své psychologické kořeny již v minulosti. Za totalitní typy společnosti proto považuje např. antickou Spartu nebo Kalvínovu Ženevu. Moderními

totalitními typy jsou nacismus, komunismus a fašismus. Totalitní snahy jsou stejně tak staré, jako je staré lidstvo, a proto je můžeme najít jak v minulosti, tak v moderní době (Čermák 1992: 109 – 110, 154 – 155).

Další představitel perenialistického přístupu, Edgar H. Carr, spojuje totalitarismus s vírou v to, „že nějaká organizovaná skupina nebo instituce či církev, vláda nebo strana má speciální přístup k pravdě“ (E. H. Carr cit. dle Sartori 1993: 196). Dle něj existoval totalitarismus vždy a také v budoucnu bude existovat. Chybu dle Sartoriho udělal Carr v tom, že totalitarismus nedefinoval jakožto politický režim, ale jako totalitní myšlení. Sartori však totalitní myšlení chápe jako jeden ze znaků totalitarismu a totalitní myšlení se tedy nemůže rovnat totalitarismu. To, že existuje totalitní myšlení neznamená, že existuje i totalitní systém (Sartori 1993: 196).

Mezi perenialisty je řazen i již zmíněný Jacob Talmon. Dle něj vznikly již v 18. století dva významné směry. Jedním z nich je liberální demokracie a druhým, který je s prvním spjat, je totalitní demokracie. Moderní dějiny jsou do velké míry utvářeny vzájemnými rozpory mezi těmito směry. Talmon, který napsal svou knihu v polovině 20. století, vidí období od konce 18. století, tedy přibližně od doby Francouzské revoluce, jako dobu přípravy „na prudkou srážku empirické a liberální demokracie s demokracií totalitní a mesianistickou“ (Talmon 1998: 15). Totalitní demokracie tedy není fenoménem 20. století, ale právě střet totalitní demokracie a demokracie liberální měl za výsledek vytvoření totalitních režimů v první polovině 20. století.

Jednou z námitek vůči perenialistickému přístupu k historicitě totalitarismu je zpochybnění praktického provedení totalitních snah. Totalitní snahy a totalitní myšlení nejsou dostatečné pro to, aby mohl být režim označen jako totalitní. Giovanni Sartori vytýkal Edgaru H. Carrovi, že nelze ztotožňovat existenci totalitního systému se samotným

totalitním myšlením. Tuto skutečnost můžeme aplikovat i na další výše zmíněné autory řazené k perenialistickému přístupu. Snaha po naprostém ovládnutí společnosti a jedince, je tedy předpokladem pro to, abychom uvažovali o tom, zdali je systém totalitní či nikoliv, nelze však totalitní snahy a tendence ztotožňovat se samotným totalitarismem. Pokud bychom totiž považovali za totalitní všechny systémy, jejichž představitelé měli tendence týkající se totalitního ovládnutí společnosti, ztratil by pojem „totalitarismus“ své opodstatnění. Došlo by totiž k používání tohoto pojmu pro označení tak velkého množství odlišných systémů, že by nebylo možné určit nějaké další charakteristiky totalitarismu, vyjma „totalitních“ tendencí.

2.2 Modernistický přístup k totalitarismu

Proti perenialistickému přístupu se staví zastánci přístupu modernistického, dle kterých jak společenské, tak i technické překážky, byly příčinou toho, že ačkoli měli vládcí v minulosti totalitní snahy, nedokázali zcela ovládnout člověka a společnost, jak se tomu stalo ve 20. století. Pouze v moderní době mají vládcí technické prostředky pomocí kterých mohou ovládnout jednotlivé členy moderní masové společnosti. Vůle po totálním ovládnutí člověka a společnosti je charakteristická jak pro perenialistický i modernistický přístup. Modernisté však jako nutnou podmínku považují nástup moderní doby a vše, co je s ní spojeno (masová společnost, rozvoj moderní techniky) (Balík – Kubát 2004: 24). Mezi autory, kteří se přiklánějí k modernistickému přístupu jsou (kromě jiných) řazeni Giovanni Sartori, Carl J. Friedrich, Zbigniew Brzezinski a z pohledu této práce především Hannah Arendtová.

2.2.1 Přístup G. Sartoriho k totalitarismu

Dle G. Sartoriho je příčinou rozdílného a často nepřesného používání pojmu „totalitarismus“ to, že při jeho používání není rozlišován čas a prostor. Problémy v definování termínu „totalitarismus“ je dle něj možné vyřešit pouze tehdy, budeme-li pojem totalitarismus používat pouze jako označení pro „nový, současný fenomén“ (Sartori 1993: 198). Používali-li pro historické režimy termín „totální“ a pro moderní režimy „totalitarismus“, znamená to, že si uvědomuje rozdílnost obou termínů a prohloubení významu termínu „totalitarismus“ oproti „totální“. Dle Sartoriho „Hobbesův Leviathan je pouze dětským strašákem v porovnání s Orwellovým a tyranie minulosti jsou nevinné a neškodné v porovnání s tím, čím jsou anebo čím se mohou stát totalitární diktátorské režimy“ (Sartori 1993: 199). Podle Sartoriho je v totalitarismu, jakožto moderním fenoménu, důležitá úloha technologií, které umožňují „totalitární rozšíření a pronikání moci“ (Sartori 1993: 198). Právě v moderní době byly pomocí technologií odstraněny hranice mezi státem a občany. Dalším základním aspektem, který je nerozlučně spojen s moderním totalitarismem je ideologizace politiky. Totalitní ideologii chápe jako politické náboženství⁷,

⁷ První použití termínu „politické náboženství“ bývá velmi často připisováno Ericu Voegelinovi, který jej použil ve svém díle *Politická náboženství*. Poprvé však tento termín použil již markýz de Condorcet (1743 – 1794) v době Francouzské revoluce (Gentile 2008: 24). Podle Emilia Gentileho můžeme o politickém náboženství mluvit v případě, že politické hnutí nebo režim „a) posvěcuje prvenství jedné *kolektivní sekulární entity* a pokládá ji do středu soustavy přesvědčení a mýtů, které definují význam a nejvyšší cíl společenské existence a určují, co je dobré a co zlé; b) toto pojetí formálně zachycuje v *zákoníku* etických a společenských pravidel, které jedince připoutávají k sakralizované entitě a nutí ho, aby jí byl věrný a oddaný, a to eventuálně do té míry, že za ni obětuje život; c) své příslušníky považuje za *společenství vyvolených* a své politické činy interpretuje jako plnění poslání přinášející lidstvu blaho; d) zavádí *politickou liturgii* uctívající kolektivní sakralizovanou entitu prostřednictvím kultu osob, které jsou jejími představiteli a prostřednictvím mytizace a symbolizace *svatých dějin*, jež jsou pravidelně aktualizovány rituálním připomínáním událostí a hrdinských činů, na nichž bylo v historii společenství vyvolených účastno“ (Gentile 2008: 184; označení kurzívou ve zdrojovém textu).

neboť ideologie, stejně jako náboženství má „všeobjímající obsah“ (Sartori 1993: 199). Cílem totalitních hnutí nebylo pouze přetvořit společenské a politické instituce, ale především změnit samotný charakter člověka a společnosti. V tomto smyslu jsou tedy totalitní hnutí náboženskými hnutími a totalitní ideologii lze chápat jako formu politického náboženství (Gentile 2008: 97).

Dalším znakem, který však nemusí být vždy přítomen v totalitarismu, je teror. Teror je dle Sartoriho proměnlivým prvkem totalitarismu, spíše než stálým, neboť teror hraje významnou úlohu pouze v určité době, např. při získání moci do rukou totalitního vůdce nebo vládnoucí třídy. Podle Sartoriho tedy „uzavřené politické režimy, uzákoněné pomocí ideologické eschatologie a založené na totální monopolitické indoktrinaci, se nemusí uchýlovat k teroru“ (Sartori 1993: 200).

Totalitarismus tedy dle něj „označuje uvěznění celé společnosti v rámci státu, všepronikající politické ovládnutí všeho, včetně mimopolitického života člověka“ (Sartori 1993: 199). Rozdíl mezi totalitarismem a absolutismem je v tom, že v totalitarismu došlo k „destrukci hranice mezi státem a společností a totální politizaci společnosti“ (Sartori 1993: 200). Totalitarismus je tedy dle Sartoriho moderním fenoménem, který byl umožněn pomocí moderních technologií, umožňujících ovládnutí celé společnosti a také pomocí ideologizace politiky, kterou připodobňuje k politickému náboženství. Otázkou je zdali je ideologizace politiky, kdy má ideologie „všeobjímající obsah“ vlastní pouze moderní režimům. Aspekt ideologizace politiky dle mého názoru není spjat pouze s moderním totalitarismem, ale lze jej nalézt i u autokratických režimů minulosti. Podobně „totalitní myšlení“ lze vysledovat jak u autokracií a diktatur minulosti, tak i u moderních totalitních režimů. Stejně tak nemůžeme použít prvek „teroru“ pro charakterizování pouze moderních totalitních režimů, neboť je přítomen i

u jiných režimů dávné minulosti. Jedinou charakteristikou totalitarismu, kterou uvádí Sartori a kterou můžeme vztahovat pouze na moderní totalitní režimy, je používání moderních technologií.

2.2.2 Přístup k totalitarismu C. J. Friedricha a Z. Brzezinského

Stejně jako Sartori i Carl Joachim Friedrich a Zbysgniew Brzezinski zastávali názor, že totalitarismus je novým fenoménem. Podle nich v minulosti nikdy neexistovala žádná vláda podobná totalitní diktatuře, i přesto, že některé autokracie z minulosti měly určitou podobnost s totalitní diktaturou dneška. Přestože autokracie a totalitní diktatury mají něco společného je totalitní diktatura inovací a případem *sui generis* (Friedrich – Brzezinski 1962: 15, 23). Základem totalitarismu je dle těchto autorů kontrola každodenního života občanů totalitního režimu, pomocí kontroly jejich aktivit, myšlenek a také postojů. Rozdílem mezi minulými autokratickými režimy a totalitními režimy moderní doby „je organizace a metody rozvinuté a použité s pomocí moderních technických zařízení ve snaze oživit takovou totální kontolu ve službě ideologicky motivovaného hnutí, oddaného totální destrukci a rekonstrukci masové společnosti“ (cit. dle Friedrich – Brzezinski 1962: 17)⁸.

Tito autoři vytvořili sadu šesti charakteristických znaků totalitní diktatury, které jsou notoricky známé, a proto jim budeme věnovat pouze malý prostor. Mezi těchto šest znaků patří (1.) oficiální ideologie; (2.) jedna strana vedená jedním vůdcem; (3.) systém teroru, který je vykonáván pomocí policie; (4.) monopol na prostředky komunikace; (5.)

⁸ V originále: „[...] is the organization and methods developed and employed with the aid of modern technical devices in an effort to resuscitate such total control in the service of an ideologically motivated movement, dedicated to the total destruction and reconstruction of a mass society“ (Friedrich – Brzezinski 1962: 17).

monopol na kontrolu ozbrojené moci a (6.) centrálně řízená ekonomika.⁹ Samotní autoři ve své knize *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* uvádějí, že jsou si vědomi, že dva posledně zmíněné znaky můžeme najít také v demokratických systémech (Friedrich – Brzezinski 1962: 21). Monopol na kontrolu ozbrojené moci je dokonce jedním ze znaků moderního státu, bez ohledu na jeho demokratičnost nebo nedemokratičnost. Přestože mnoho režimů v minulosti se snažilo o totální kontrolu společnosti, až s nástupem moderních technologií bylo toto umožněno. Většina znaků, které se vztahují k totalitarismu jsou dle nich „technologicky podmíněné“¹⁰ (Friedrich – Brzezinski 1962: 24).

2.2.3 Hannah Arendtová a její přístup k totalitarismu

Velmi významně ke studiu totalitarismu přispěla Hannah Arendtová se svým dílem *Původ totalitarismu*. Podle Arendtové je pro totalitarismus typická snaha státu proniknout nejen do veřejného života společnosti, ale také do soukromého života jednotlivců. Cílem vůdce a vládnoucí třídy v totalitním státě je vytvořit „nového člověka“, který bude zcela podřízen státu. V jeho podřízení hrají velmi důležitou roli ideologie a teror. Možnost vytvořit „nového člověka“ je však podmíněna určitými okolnostmi. Předně je nutné, aby společnost byla řízena jednou politickou stranou, v jejímž čele bude vůdce, jemuž jsou přisuzovány výjimečné schopnosti. Strana bude reprezentovat jedinou dominantní ideologii a také bude ovládat

⁹ Podobnou sadu znaků pro charakterizování totalitarismu používá i Raymond Aron. Dle něj má v totalitních režimech jedna strana monopol na politickou činnost, tedy na moc. Tato strana se řídí ideologií, která se „stává oficiální státní pravdou“ (Aron 1993: 15). K tomu, aby tato státní pravda mohla být ve státě šířena, využívá strana monopol na prostředky násilí a také monopol na prostředky přesvědčování, tedy média. Velká část profesních a ekonomických aktivit je podřízena státu. Vzhledem k tomu, že veškerá činnost ve státě je podřízena ideologii, stává se jakákoliv chyba chybou ideologickou. Za základní prvky charakteristiky totalitarismu považuje Aron ideologický teror a monopol jedné strany (Aron 1993: 15).

¹⁰ V originále: „technologically conditioned“ (Friedrich – Brzezinski 1962: 24).

složky moci, prostřednictvím kterých může použít teror na obyvatelstvo ve snaze vynutit si poslušnost (Arendtová 1996: 621, 631). Výše zmíněné charakteristiky takovéto (totalitní) společnosti jsou v mnoha ohledech shodné s definičními znaky totalitarismu, které o několik let později použili Friedrich a Brzezinski (např. oficiální ideologie, vláda jedné strany v čele s vůdcem, monopol na kontrolu ozbrojené moci). Arendtová však tyto podmínky rozšiřuje ještě o jednu podmínku a to velmi významnou, jak pro dílo Arendtové, tak i pro samotnou diplomovou práci. Dle Arendtové je nezbytnou podmínkou ve snaze vytvořit „nového člověka“ zcela podřízeného státu nutná existence společnosti, jež má masový charakter, která je výsledkem anomie a vykořeněnosti způsobené rozpadem tradičních struktur společnosti (Arendtová 1996: 440 - 442).

Důležitá pro totalitarismus, dle Arendtové, je skutečnost, že lze dobře ovlivnit a organizovat masy. Totalitní hnutí se proto nezaměřují na určité zájmové skupiny nebo třídy, jako tomu bylo v případě politických hnutí v minulosti. Totalitní hnutí hrají pro Arendtovou důležitou roli, neboť právě tato hnutí jsou předchůdci totalitních diktatur. Totalitní hnutí jsou tak nucena získávat podporu velkého počtu členů (masové) společnosti. Z toho důvodu také Arendtová uvádí, že totalitní hnutí se mohou stát dominantními a přetvořit politický režim v totalitní pouze v zemích s velkým počtem obyvatel. Pokud je usilováno o vytvoření totalitního režimu, musí se také počítat s velkými ztrátami obyvatel. Právě proto bylo dle Arendtové možné, aby bylo totalitní politiky ovládnutí jedince a společnosti dosaženo v nacistickém Německu a Sovětském svazu. Německo mohlo totalitní vládu zavést až během 2. světové války po dobytí velkých území ve východní Evropě a ovládnutí většího počtu lidí (Arendtová 1996: 433 - 436).

Z výše zmíněného důvodu jsou podmínky pro zavedení totalitní vlády příznivější v lidnatých asijských zemích, jako např. v Indii a Číně. V těchto

zemích je možné snažit se o totální ovládnutí společnosti, které je spojeno s velkými populačními ztrátami. Usilovat o totalitní vládu je v evropských zemích možné pouze v moderní době, díky nárůstu počtu obyvatel v důsledku demografické revoluce. Proto Arendtová ve své knize uvádí, že „[t]otalitní vláda – na rozdíl od totalitního hnutí – je možná pouze tam, kde existují postradatelné masy, které lze obětovat bez rizika katastrofálních důsledků rozsáhlého vylidnění“ (Arendtová 1996: 436 – 437).

Totalitarismu nebylo v mnoha zemích, které o to usilovaly, dosaženo z toho důvodu, že dané země neměly dostatečný počet obyvatel (Arendtová 1996: 433 – 435). V takovýchto zemích (např. ve Španělsku za Franka nebo meziválečném Rumunsku) byla sice zavedena diktatura, avšak nejednalo se o diktaturu totalitní. Neúspěšné pokusy o nastolení totalitního režimu vedou proto často k vytvoření režimů autoritativních. Některé země (např. Československo) se po 2. světové válce staly na určitou dobu totalitními, aniž by měly dostatečný počet obyvatel. Dle Arendtové však totalitní hnutí v zemích střední a východní Evropy „nemají kořeny v místním vývoji“, ale jsou pouze prodlouženou rukou Kominterny, řízené z Moskvy (Arendtová 1996: 433). Příklad Kambodži však dokazuje, že totalitní hnutí se v této zemi dokázalo prosadit a vytvořit na určitou dobu totalitní režim, přestože měla země v době nástupu Rudých Khmerů k moci přes 7 milionů obyvatel. Mnohé země, které se dle Arendtové nestaly totalitními diktaturami, ale diktaturami netotalitními, právě kvůli počtu obyvatel, měly mnohem více obyvatel než zmíněná Kambodža (znovu můžeme použít příklad již zmiňovaného Španělska za éry Franka nebo předválečného Rumunska).¹¹ Z tohoto důvodu můžeme

¹¹ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division: 2011. World Population Prospects: The 2010 Revision. dostupné na: (<http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/population.htm>, 2. 4. 2012).

zpochybnit důležitost faktoru počtu obyvatel pro nastolení totalitního režimu, který uvádí Arendtová.

Velký počet obyvatel však není dle Arendtové jediná podmínka vytvoření totalitních hnutí a následně totalitní vlády. Důležitou je i existence masy, kterou je možno politicky organizovat. Pojem „masa“ můžeme dle Arendtové použít pro označení takových lidí, „kteří – vzhledem ke svému počtu nebo lhostejnosti nebo spojení obého – nemohou být začleněni do žádného organizovaného útvaru založeného na společném zájmu“ (Arendtová 1996: 437). Masy nemají ustálené třídní vědomí, nejsou spojeny společným zájmem a také nemají stanoveny cíle, kterých by všichni členové chtěli dosáhnout. Masy můžeme najít ve všech státech v moderní době. Jsou velmi důležité z toho důvodu, že tvoří velmi početnou, politicky neutrální skupinu lidí, kteří dle Arendtové „nikdy nevstupují do politických stran a sotva kdy se účastní voleb“ (Arendtová 1996: 437). Důvod, proč totalitní hnutí v první polovině 20. století zaznamenala takový úspěch, byl ten, že se zaměřila na masy. Do té doby nebyly masy předmětem zájmu politických hnutí, ať již z toho důvodu, že neměly voličská práva a tedy prakticky žádný vliv, anebo z toho důvodu, že jejich intelektuální schopnosti nebyly považovány za dostačující k tomu, aby politická hnutí usilovala o jejich přízeň (Arendtová 1996: 437).

Pomocí propagandy totalitní hnutí získala příznivce, kteří se na politickém dění dříve nepodíleli a pokud ano, tak pouze v omezené míře. Totalitní hnutí také využila negativního vztahu mas k politickým hnutím, která je v minulosti ignorovala. Díky úspěchu totalitních hnutí v první polovině 20. století došlo dle Arendtové ke zhroucení dvou iluzí, které byly přítomny v demokratických evropských zemích. Jednou z iluzí bylo přesvědčení, že se lidé aktivně podílejí na věcech veřejných. Úspěch totalitních hnutí naopak ukázal, že velká část lidí ve společnosti je k věcem veřejným lhostejná. Tito lidé tvoří masu a právě této masy se

tykala druhá iluze, která byla úspěchem totalitních hnutí vyvrácena. Do té doby se věřilo, že úloha masy není velká a pro politický život není zapojení mas důležité, ba ani potřebné. Zhroucením těchto iluzí vyšlo najevo, „že demokratická vláda se opírá o mlčenlivý souhlas a snášení indiferentních, nevyhraněných vrstev obyvatelstva ve stejné míře jako o jasné a viditelné instituce a organizace“ (Arendtová 1996: 438).

Velmi často je zmiňováno, že totalitní hnutí využívají demokratické svobody (sdružování, rovnost ve volbách, svoboda médií, apod.), aby získala moc, přičemž okamžitě po zisku moci většinu svobod zruší. Dle Arendtové mají demokratické svobody smysl, pouze pokud se občané sdružují v zájmových skupinách, které je poté zastupují. Svého smyslu nabývají a své funkce plní demokratické svobody pouze pokud jsou vytvářeny nezávislé zájmové skupiny a sdružení, která slouží k prosazování a obhajobě zájmů občanů, kteří jsou jejich členy (Arendtová 1996: 438).

Totalitní hnutí, která chtějí získat moc v demokratických státech, musí zagitovat masy pomocí propagandy. Získávání přívrženců je jednou z možností jak získat moc ve státě, vzhledem k tomu, že v zemích s konstituční vládou nemohou totalitní hnutí využít teroru, neboť nemají monopol na kontrolu ozbrojené moci. Využití ideologie, která dokáže přitáhnout a získat masy se tak jeví jako jedno z nejlepších řešení. Násilí používá totalitní hnutí v počátcích, kdy se prostřednictvím násilí snaží vyřešit palčivé společenské problémy. Použití násilí je tak mnohdy samotnými členy společnosti viděno jako potřebné a nezbytné. Teroru využívá totalitní hnutí v počátcích své vlády, kdy jej používá pro vypořádání se s opozicí a potenciálními nepřáteli. Dle Arendtové je v totalitním státě počáteční propaganda¹² nahrazena indoktrinací, která

¹² Podle F. A. Hayeka není propaganda nástrojem, který je využíván pouze v totalitním režimu, ale je používán i v demokratických režimech. Rozdíl je v tom, že veškerá propaganda

slouží „k neustálému dodávání zdání reality svým ideologickým doktrínám a účelovým lžím“ (Arendtová 1996: 473). Ideologická indoktrinace působí na společnost tak silně, že již není tolik zapotřebí teroru. To se však týká pozdějších fází totalitního režimu. Arendtová ve své knize uvádí, že teror je něčím víc než propaganda. Pokud je ve společnosti dosaženo naprostého teroru, není propagandy již potřeba, neboť teror je používán na populaci, která je již zcela podmaněná. Podle Arendtové „[...] propaganda je jedním, a možná nejdůležitějším nástrojem totalitarismu ve styku s netotalitním světem, teror je naopak vlastní podstatou jeho formy vlády“ (Arendtová 1996: 476). Důležitost teroru a propagandy je však dle ní pro každý totalitní režim odlišná. Zatímco v nacistickém Německu hrál teror důležitější roli než propaganda, v komunismu (stalinismu) tomu bylo naopak (Arendtová 1996: 477).

Výše zmíněné přístupy, ať již perenialistického nebo modernistického chápání totalitarismu, považují za jeden ze základních znaků totalitarismu existenci jednotné a jediné ideologie. Charakteristickým znakem je i existence skupiny, která si monopolizuje veškerou moc a své postavení obhájí vládoucí ideologií. Dalším znakem je snaha podřídit si vše nejen v politické oblasti, ale také vše v oblasti společenského a individuálního života jednotlivců. Jedním ze znaků je použití teroru, které však nemusí trvat po celou dobu existence totalitního režimu. Představitelé modernistického přístupu k totalitarismu vyzdvihují důležitost existence technologických prostředků, které jsou používány k ovládnutí a kontrole společnosti. Velký prostor, hlavně v případě Hannah Arendtové, je věnován masové společnosti, která je chápána jako nutný předpoklad ke vzniku totalitarismu.

v totalitním státě se zaměřuje na jeden cíl, čemuž jsou podřízeny všechny nástroje propagandy, které jednotlivce vedou stejným směrem. Oproti tomu v demokratických režimech je propaganda nástrojem stran a hnutí, která si navzájem konkurují (Hayek 2010: 133).

Velmi podstatnou úlohu hrály technické vynálezy, které umožnily totalitním hnutím lépe působit na veřejnost, např. prostřednictvím rozhlasu nebo později filmu. Nové technické prostředky také pomáhaly k tomu, že bylo možné lépe kontrolovat členy společnosti nebo dokonce pronásledovat odpůrce hnutí nebo režimu. Těchto technických prostředků však mohla využívat i opozice, proto je pro totalitní režimy důležitá nejen existence moderních technických prostředků, které umožnily působení na celou společnost, ale především monopol na jejich používání.

Totalitarismus je moderním fenoménem, neboť je představitelem aktivistického politického stylu, který je spjat s moderní společností. Tento aktivistický styl je spojen s představou, že základem společnosti je úsilí dosáhnout společného cíle. Právě dosažení tohoto cíle je poutem, které pojí společnost. Oproti tomu omezený politický styl je založen na zákonu jako na poutu, které drží společnost pohromadě. V omezeném politickém stylu je oddělena oblast veřejná a oblast soukromá. Naopak aktivistický styl je založen na naplnění lidského osudu, pouze pokud je jedinec součástí kolektivu. Moc není v aktivistickém stylu chápána jako něco co by bylo škodlivé a mělo by se omezovat, ale jako způsob jak dosáhnout kolektivního cíle a vypořádat se s případnými překážkami. Státní hranice nejsou aktivistickým stylem brané za pevně dané, ale je možné je přeměnit, budou-li stát v cestě dosažení kolektivního cíle (O'Sullivan 2002: 40 – 42). O'Sullivan chápe fašismus¹³ sovětský komunismus jako jeden z projevů aktivistického politického stylu, který je vlastní moderní době a velmi dobře vystihuje podstatu totalitarismu.

Tento aktivistický politický styl je spjat s moderní dobou a úzce souvisí s přechodem z tradiční do moderní společnosti. Tento přechod a jeho důsledky výrazně ovlivnily 20. století. Proto je moderní společnost a masová společnost jako její součást často chápána jako příčina vzniku extrémních režimů, tedy i totalitarismu.

¹³ O'Sullivan pojmem fašismus označuje jak italský režim za vlády B. Mussoliniho, tak také nacionální socialismus v Německu ve 30. letech a během 2. světové války.

3 CHARAKTERISTIKA MASOVÉ SPOLEČNOSTI

Vznik a existence masové společnosti jsou nerozlučně spjaty s moderní společností. Právě určitá polarita mezi moderní a tradiční společností byla mnohými společenskými vědci používána při vysvětlování problémů objevujících se v 19. století a přenesených do 20. století.

3.1 Masová společnost jako součást moderní společnosti

Přechodem od tradiční k moderní společnosti se zabývalo a stále zabývá mnoho společenských vědců, kteří se snažili, resp. snaží vysvětlit významné změny, které se objevovaly již od 17. století v západní Evropě. Změny objevující se nejprve v ekonomické a poté také v politické oblasti přispěly k budování podoby dnešní společnosti. Přechod od tradiční k moderní společnosti však neprobíhal ve všech oblastech rovnoměrně, což přispělo k mnoha odlišnostem a řadě problémů mezi různými částmi Evropy, resp. světa (Müller 2008: 115). Proces přechodu z tradiční k moderní společnosti také nemusí sledovat stejnou linii a může se v různých zemích odlišovat. Společnosti, které začaly s procesem modernizace později, tak nemusejí nabýt stejné podoby, kterou získaly společnosti, u kterých modernizace začala dříve. Proces modernizace je tedy procesem nelineárním a nemusí vždy vést ke stejným výsledkům.

Tradiční a moderní společností se zabývalo mnoho společenských vědců. Mezi nejvýznamnější patří Ferdinand Tönnies, který však nepoužíval zmiňovanou terminologii, ale používal svou vlastní. Termín *Gemeinschaft* (pospolitost), který používal, můžeme chápat jako označení tradiční společnosti, zatímco termín *Gesellschaft* (společnost) sloužil k označení moderní společnosti (Keller 2007: 162).

Dalším významným autorem, který se tradiční a moderní společností zabýval, byl Émile Durkheim. Velkou pozornost zaměřoval Durkheim na

dělbu práce ve společnosti. Díky dělbě práce dochází k nárůstu sociálních interakcí mezi jednotlivými členy společnosti. Dělba práce tak dle něj hraje velmi důležitou roli pro odlišení tradiční společnosti od společnosti moderní. Podstatnou pro dělbu práce je solidarita v rámci společnosti. Zatímco negativní solidarita nepřispívá k tvorbě integrace společnosti, pozitivní solidarita je pro vytváření integrace společnosti velmi důležitá, proto jí Durkheim věnuje takovou pozornost. Ve své práci rozlišuje dva druhy pozitivní solidarity – mechanickou a organickou. Mechanická solidarita charakterizuje tradiční společnost. Tento typ solidarity je typem kolektivním, který je založen na určitém organizovaném souboru citů a určité víry, kterou sdílejí všichni členové společnosti. Vědomí každého člověka je tvořeno dvěma různými vědomími. Jedno vědomí má jedinec společné s celou společností. Prostřednictvím tohoto vědomí působí společnost na jedince. Druhé vědomí představuje individualitu člověka, vše to, co jej odlišuje (Durkheim 2004: 113 – 114). Vrcholu mechanické solidarity je dosaženo v případě, že se kolektivní vědomí překrývá s vědomím jednotlivce, což však ve výsledku vede k tomu, že individualita jedince je potlačena. Individualita je totiž možná pouze v případě, že kolektivní vědomí ponechává určitý prostor pro vědomí individuální. Podle Durkheima je mechanická solidarita charakteristická tím, že „v okamžiku, kdy tato solidarita působí, naše osobnost mizí: nejsme už sebou samými, nýbrž kolektivní bytostí“ (Durkheim 2004: 114).

Druhý typ solidarity – organická solidarita – je charakteristický pro moderní společnosti. Tato solidarita je výsledkem dělby práce, což pro předchozí typ solidarity neplatí. Tento typ solidarity je spojen s předpokladem, že se od sebe jednotlivci vzájemně odlišují, zatímco předchozí typ byl založen na vzájemné podobnosti jednotlivců. Ve společnosti, kde panuje organická solidarita, je individuálnímu vědomí ponechán mnohem větší prostor, než je tomu ve společnosti

charakterizované mechanickou solidaritou. Dělbá práce v moderní společnosti sice přispívá k větší závislosti jedince na společnosti, na druhou stranu, čím specializovanější práci vykonává, tím více se jeho činnost pro něj stává osobnější (Durkheim 2004: 115). Překážkou pro rozvoj organické solidarity je segmentární rozdělení společnosti. Z toho důvodu je potřebné pro nastolení organické solidarity, aby došlo k ústupu segmentárního uspořádání a rozdělení společnosti. Organická solidarita spojená s růstem dělby práce, tak úzce souvisí s postupnou propustností, do té doby pevného, segmentárního uspořádání (Durkheim 2004: 217).

Důsledkům přechodu z tradiční společnosti do společnosti moderní se věnoval i sociální psycholog Erich Fromm. Ve své knize *Strach ze svobody* z roku 1941 se zabýval novými formami integrace do moderní společnosti a problémy, které při tomto procesu vznikají. Předmětem jeho zájmu byla také atomizace jedinců v masové společnosti, která je paradoxně spjata s nárůstem svobody. Snaha získat svobodu je dle Fromma vlastní každému jedinci, a přestože někdy svobody nedosáhne i nadále o ni usiluje (Fromm 1993: 9 – 10).

S přechodem z tradiční do moderní společnosti souvisí také nárůst svobody jedince. Ačkoli člověk v předmoderních společnostech nebyl svobodný podle moderního chápání tohoto pojmu, měl určité pevné jistoty a „opěrné body“ ve svém životě. Řád ve společnosti, který byl chápán jako přírodní řád, jenž je pevně daný, přispěl k tomu, že jedincům dával pocit určité sounáležitosti a bezpečí. Pevně strukturovaná společnost, která nabízela jedinci bezpečí, však měla své negativum, kterým byl nedostatek svobody a nedostatečná možnost prosazování individuálních zájmů. V moderní době kdy jedinci získali svobodu a určité vědomí vlastní individuality ztratili pocit sounáležitosti a jistoty (Fromm 1993: 32 – 35). Rozpad systému feudální společnosti přispěl k tomu, že „[č]lověk byl zbaven jistoty, které dosud požíval, nesporného pocitu sounáležitosti a

byl odtržen od světa, v němž nacházel ekonomickou a duchovní jistotu. Pociťoval osamělost a úzkost. Současně však byl svobodný jednat a myslet nezávisle, stal se svým vlastním pánem a se svým životem mohl nakládat tak, jak chtěl, a ne jak mu bylo řečeno, aby s ním nakládal“ (Fromm 1993: 60).

Fromm si všímá i růstu racionality, která přináší určitá negativa. Postupný nárůst racionality v moderních západních společnostech spolu s větší individualizací vystavuje jedince napětí a tlakům, se kterými si mnohdy není schopen poradit. Z toho poté vyplývají pocity jako odcizení, osamělost, izolovanost, nejistota apod. Kromě potřeby uspokojit fyziologické potřeby mají jedinci také potřebu vyhnout se mravní osamělosti a izolaci. Právě z pocitu izolovanosti a mravní osamělosti mají lidé největší strach. Z toho důvodu náboženství nebo nacionalismus, přestože dle Fromma mohou být „absurdní a degradující“, plní úlohu pojítka mezi jednotlivci. Mnoho problémů spojených s moderní dobou je spojeno právě s chybějícím pojítkem mezi lidmi. (Fromm 1993: 21 - 22).

Moderní společnost je také společností sekularizovanou. V této sekularizované společnosti dochází dle Müllera ke společnému jednání všech členů, které je založeno na debatě a vzájemné výměně myšlenek, čímž jsou vytvářeny společné názory. Společnost se již neřídí zákony a tradicemi, které měly náboženský základ. Principy vycházející z náboženství, které sloužily k legitimizování určitého jednání v moderní sekularizované společnosti, mají pouze minimální význam (Müller 2008: 118). Také morálka, která dříve stála na náboženských základech, byla nahrazena morálkou světskou. Po odmítnutí náboženství a církve jako tvůrců morálky se dle Talmona stal „jediným zdrojem mravnosti a jediným etickým principem stát“ (Talmon 1998: 17). Na pokles významu náboženství upozorňuje i Émile Durkheim, dle kterého bylo v minulosti náboženství téměř synonymem pro společnost. Dle něj „Bůh byl [...]“

zpočátku přítomen ve všech lidských vztazích a postupně se z nich vytrácí“ (Durkheim 2004: 145). Skutečnost, že se oblast náboženství neustále zmenšuje, můžeme pozorovat od samotného počátku společnosti a jejího vývoje. Pokles vlivu náboženství na společnost má tak za výsledek oslabení intenzity společného vědomí (Durkheim 2004: 146).

Hlavní příčinou modernizačního procesu je podle mnohých industrializace. Industrializace společnosti vedla k rozvoji principu dělby práce a poté i specializaci, důsledkem čehož byly změny v sociální struktuře společnosti, které popsal již zmiňovaný Émile Durkheim (Durkheim 2004, srov. Müller 2008: 120). Podle Kornhausera však samotný fakt, že je určitá země vysoce industrializovaná, neznamena, že je v této společnosti masová společnost. Více než rozsah industrializace je důležitý způsob industrializace. Pokud dochází k industrializaci, je dobré, aby byly vytvářeny organizace, např. odbory, které budou hájit zájmy zaměstnanců. Odbory tak plní funkci zprostředkování vztahů mezi zaměstnanci, zaměstnavateli a také státem. Zaměstnanci jsou tak chráněni před přímým dosahem zaměstnavatelů a také státu. Naopak zaměstnavatelé a představitelé státu nejsou vystaveni přímému tlaku pracujících. Pokud tedy během procesu industrializace nejsou vytvářeny zprostředkující organizace, je to větším problémem než samotný rozsah industrializace (Kornhauser 1959: 150 – 151).

Podstatnou roli v moderní době hraje podle mnoha autorů i proces urbanizace. Chápání vlivu urbanizace na masovou společnost Williama Kornhausera se však liší od chápání jiných autorů. Poněkud poupravuje obecné přesvědčení, že urbanizace je podstatným faktorem vzniku masové společnosti, protože urbanizace je spojena s individualizací, anonymitou a odloučením od komunity. Pokud by tomu tak bylo, musely by nejvíce urbanizované společnosti vykazovat nejvíce znaků masové

společnosti. Podpora totalitních hnutí by musela jít ruku v ruce s mírou urbanizace. Ve skutečnosti tomu tak není. Mnohem důležitější, než samotný rozsah urbanizace, je dle Kornhausera její rychlý proces. Rychlý proces urbanizace totiž brání tomu, aby byly vytvořeny nové společenské vztahy mezi jednotlivci a celou společností, což je možné pokud urbanizace probíhá pozvolna. Rychlost procesu urbanizace přispívá k tomu, že během velmi krátké doby jsou ve městech akumulovány velké počty jedinců, kteří ztratili dosavadní společenské vztahy a nestihli si vytvořit vztahy nové. Pokud proces urbanizace probíhá pozvolna, počet takovýchto vykořeněných jedinců není tak velký, aby mohlo dojít k vytvoření masového hnutí, které by bylo náchylné k podlehnutí elitám s totalitními sklony. Náhlý a rychlý nárůst nových obyvatel může vyvolat v původních obyvatelích měst pocit ohrožení jejich postavení. Tito původní obyvatelé jsou pak mnohem více náchylní vytvářet masová hnutí, velmi často extrémního charakteru, jako například organizování anti-imigrantských hnutí. Rychlá urbanizace tak přispívá k tomu, že mohou být vytvářena masová hnutí jak ze strany nových obyvatel měst, původem z venkova, tak také ze strany původních obyvatel měst (Kornhauser 1959: 145 - 147).

Podstatnou pro moderní společnost byly také důsledky urbanizace a industrializace. Populační nárůst spojený s velkou migrací přinesl mnoho nejen sociálních, ale také ekonomických a politických problémů. Zvýšení počtu měst a hustoty obyvatel přispěl ke zvýšení intenzity sociálních vztahů, na kterou však mnozí nebyli připraveni. Nárůst počtu obyvatel ve městech přispěl k anonymitě a masovosti. V takovémto prostředí jsou dle Gellnera všichni nahraditelní¹⁴ (Gellner dle Müller 2008: 129). Anonymita v městském prostředí brání určité sociální kontrole, která byla v tradiční

¹⁴ Gellner nepoužívá pojem nahraditelní, ale modulární (Müller 2008: 129).

společnosti možná díky tomu, že jednotlivci žili povětšinu svého života na stejném místě, v menších komunitách, kde se všichni navzájem znali. Vztahy, které jedinci navazují v rámci města, jsou pouze epizodické, oproti vztahům v tradiční společnosti, které byly trvalejšího charakteru. Dle Ferdinanda Tönniese všechny problémy moderní společnosti jsou jasně viditelné ve velkoměstech. Ve velkoměstech žijí svobodní jedinci, kteří jsou si však vzájemně cizí. Pokud mezi nimi dochází k nějakému kontaktu, jsou to pouze určité epizody, jejichž cílem je vstoupit do kontaktu, kdy se jednotlivci chtějí obohatit na úkor jiných jedinců (Tönnies dle Keller 2007: 164).

Moderní společnost, která přináší velké možnosti individuálního rozvoje a nárůst svobody, na druhé straně přispívá k nárůstu nepředvídatelnosti v rámci určitého prostředí. Jedinec je tak postaven mezi velkou řadou možností a voleb, se kterými si mnohdy neví rady (Gellner dle Müller 2008: 130). Vztahy v rámci tradiční společnosti, které se řídí tradicemi a zvyky, jsou odvislé od určitého konsensu a jsou výsledkem společného žití, které spojuje celé generace. Členy tradiční společnosti pojí jak jejich jazyk, víra a zvyky, tak také určitá autorita, která stojí v čele. Tato autorita je ostatními členy společnosti přijímána, neboť své schopnosti nepoužívá pro své potřeby, ale dává je ve prospěch společnosti jako celku. Tradiční autorita, která byla založena na osobních poutech, byla v moderní společnosti nahrazena a do určité míry i zesílena formou moci, jenž má svůj původ v neosobních úřadech a institucích (Keller 2007: 14 – 15, 163).

V tradiční společnosti je identita jedince dána jeho rolí v rámci komunity a také sociálním statusem. Oproti tomu v moderní masové společnosti je identita otázkou neustálého hledání. Identita jedince v moderní masové společnosti je dána do jisté míry svobodou volby každého jedince. Cílem je najít si ve společnosti místo, které bude

dostatečně respektované ze strany ostatních. V moderní masové společnosti přichází na řadu „pocit příslušnosti k masové anonymní kolektivitě, jež nahrazuje ztracenou familiaritu tradiční pospolitosti i pocit příslušnosti k náboženské komunitě“ (Müller 2008: 130).

Moderní společnost přispěla také k tomu, že jedinci mají větší možnost změnit svůj sociální status. V rámci tradiční společnosti byl společenský status ve většině případů dán již narozením. V moderní společnosti není status dán rodinným původem. Každý jedinec může svůj sociální status změnit svými schopnostmi a dovednostmi. Sociální status není nadále odvislý pouze od rodinného původu, ale také od množství bohatství, které je jedinec schopný během svého života získat. Jednotlivci si tak sami vytvářejí svůj sociální status (Keller 2007: 19; Müller 2008: 132). Tento předpoklad je však příliš zjednodušený a často neodpovídá reálným podmínkám v různých společnostech. Přestože tedy šířením individualizace se měli jedinci stát navzájem rovní a svobodní, v praxi nadále přetrvávaly a přetrvávají překážky, které dosažení tohoto předpokladu brání. I nadále dochází k tomu, že jedinci mají omezený prostor, ve kterém se mohou realizovat, jenž je ovlivněn a ohraničen jejich pohlavím, třídou či původem. Rovnost mezi jedinci a svoboda vytvářet si svůj vlastní sociální status sice zavládly, avšak pouze po formální stránce. Možnost změny sociálního statusu tak zůstala i nadále omezena, přestože mnohé z dřívějších bariér byly zrušeny.

Změny v politické oblasti v moderní společnosti přispěly k tomu, že jedinci si uvědomili svou možnost zasahovat do poměrů ve společnosti a podílet se na vytváření a dosahování politických cílů. V moderní společnosti je politická moc odvozována od veřejného mínění, které je utvářeno v rámci veřejnosti. Předpokládá se, že v rámci veřejnosti se budou na základě svobodného střetávání argumentů vytvářet takové názory, které získají podporu většiny veřejnosti, a tyto názory se stanou

součástí veřejného mínění. Má se za to, že ve společnosti budou fungovat jakési „autoregulační mechanismy“, které zamezí prosazení špatných zájmů a naopak přispějí k vytváření pouze rozumných, pro společnost prospěšných názorů (Šámalík 1995: 23). Je otázkou nakolik tento předpoklad odpovídá realitě a nakolik je teoretickým ideálem. K tomu, aby mohlo dojít k vytvoření veřejného mínění je zapotřebí interakce mezi členy společnosti. Mnozí však nemají zájem podílet se na záležitostech týkajících se vytváření a prosazování zájmů. Problémem je jak zajistit interakci těch, kteří o to zájem mají. Dle Alexise de Tocquevilla (1992b: 84 – 85) by měly tuto úlohu plnit média, která přispívají k vzájemné „komunikaci“ mezi jedinci a vytváření názorů na politické otázky. Oproti tomuto názoru stojí přesvědčení Charles Wrighta Millse, dle kterého jsou média ovládána určitou skupinou vrcholných představitelů ekonomické, politické a vojenské sféry. Úlohou médií je odvracet pohled veřejnosti od důležitých otázek. Média, proto více než k vytváření nezávislého veřejného mínění, přispívají k manipulaci jednotlivců ze strany těch, kteří média ovládají (Mills 1966: 363) Problémem ve vytváření veřejného mínění je skutečnost, že všichni členové společnosti nemají stejný přístup k informacím. Dalším problémem je to, do jaké míry jsou informace pravdivé a nezkrácené. Nerovný přístup k médiím, tak přispívá k tomu, že debaty o „veřejném zájmu“ se týkají debat o zájmech těch, kteří média ovládají.

S moderní společností je spojován i koncept anomie. Anomická společnost je společností, ve které jsou velmi silně oslabeny sociální vztahy, oproti tomu je stále více posilován individualismus. Oslabována je v anomické společnosti také potřeba členství v nějaké skupině nebo smysl pro nějakou sociální odpovědnost. Přestože je jedinec stále součástí společnosti, je pro anomickou společnost typické oslabování vazeb ke komunitě (Halebsky 1976: 28).

Na základě výše zmíněného můžeme říci, že společnost je ohrožována desintegrací, neboť pouta, kterými je jedinec vázán ke společnosti, nejsou tak silná jako v tradiční společnosti.

3.2 Pojem „masa“

Chceme-li se věnovat masové společnosti, je nejprve nutné si ozřejmit chápání pojmu masa, popř. masy. Velký prostor ve své knize *Svoboda a bezmoc* věnoval pojmu masa Hans Günter Adler. Dle něj je tento pojem velmi neurčitý, je to pojem, který je velmi obtížné definovat nebo nějakým způsobem vymežit. Pokud mluvíme o mase „na myslí máme cosi nedefinovaného, amorfního, bezbarvého, kvalitativně bezcenného“ (Adler 1998: 8). Pro velké množství obyvatel, jejichž nárůst začal již před více než dvěma stoletími, mnozí používají pojem masa. To, co je mnohdy označováno jako masa, se však objevovalo již před průmyslovou a demografickou revolucí. Důležité je proto v chápání pojmu masa nezapomínat na to, že tento pojem se v průběhu času stále proměňuje. Přesto, že pojem masa není vlastní až moderní době, právě v moderní době je tento pojem používán častěji a v mnoha významech než tomu bylo v minulosti. V moderní době vznikly takové termíny jako masová hnutí, masová média nebo masová produkce (Adler 1998: 9 – 10). Fenomén mas, masového chování nebo masové společnosti není odvislý od počtu obyvatel. Proto jej můžeme najít i ve společnostech s malým počtem členů, zatímco naopak ve společnostech s velkým počtem členů masy najít nemusíme (Selznick 1951: 324).

Samotnou masu chápe Adler jako protiklad osobnosti. Pro toto své chápání masy používá myšlenky psychiatra Viktora Frankla, jenž říká, že „v mase se nemůže plně rozvinout žádná osobnost, ba ani pouhá individualita člověka. Masa se ráda zřídá osobnosti, protože ji osobnost ruší. Z toho důvodu masa proti osobnostem bojuje, potlačuje je a okrádá

o jejich svobodu...zplošřuje individuality, v zájmu co největší neosobní rovnosti nivelizuje osobnosti – to je osud osobní svobody v mase...“ (Viktor Frankl cit. dle Adler 1998: 45)¹⁵.

Masa dle Adlera vznikla tím, že byl zničen „člověk“¹⁶ a vytvořen „člen masy“. Zpětný chod, tedy přetvoření „člena masy“ znovu na „člověka“ je možný, pouze za předpokladu, že budou zrušeny všechny ideologie¹⁷, které negativně ovlivňují člověka. Návrat k „člověku“ a zrušení mas je možný prostřednictvím vzdělání a „péči o osobnost. Klíč k rozbití kouzla, jímž se masa znovu změní v to, čím předtím vždy byla a i potom vždy bude, drží v ruce každý z nás: jmenuje se rozhodnutí a je to rozhodnutí pro člověka, pro lidstvo“ (Adler 1998: 94).

Termín „masy“ je často používán v odlišných významech. Dle Baehra socialisté používají tento termín často ve velmi pozitivním významu, neboť masy vidí jako hybnou sílu dějin, která je často určitým synonymem pro pojem „dělnická třída“. Naopak ze strany liberálů a konzervativců jsou dle jeho názorů masy chápány jako nebezpečí pro svobodu a pro stabilitu současného řádu (Baehr 2007: 12).

Masám se věnuje i José Ortega y Gasset. Společnost rozděluje do dvou složek, jedna složka je tvořena menšinou – elitou a druhá složka většinou – masou. Zatímco menšina lze nějakým způsobem

¹⁵ Vynechané pasáže již ve zdrojovém textu.

¹⁶ Člověka chápe Adler jako bytost, jež se řídí svým vlastním svědomím nebo svědomím určité „božské instance“, která je člověku nadřazena. Člověk tedy jako jedinou autoritu pro své konání uznává své svědomí a svědomí „božské instance“ (Adler 1998: 94). Adler píše o „božské instanci“, neboť za velmi rozhodující pro vznik mas považuje proces sekularizace. Během procesu sekularizace byl mravní zákon určovaný náboženstvím postupně zrušen a jedinou autoritou se stal stát, velmi často stát totalitní. Jednání „člověka“ by se mělo znovu vrátit k náboženskému mravnímu zákonu a morálce (Adler 1998: 77).

¹⁷ Jak uvádí Adler: „Ideologie je souhrnným označením pro upravená a hotová myšlenková schémata, jichž se přidržují lidé, kteří postrádají schopnost samostatně uvažovat a nejsou si jisti sami sebou“ (Adler 1998: 80).

charakterizovat, protože mají určité společné znaky, masu chápe jako soubor osob, který nemá určité znaky, a proto jej nejde blíže charakterizovat (Ortega y Gasset 1993: 38).

V mnohém velmi výstižnou a shrnující definici mas přináší Vladimír Čermák, který ve své knize *Otázka demokracie – Stát a společnost* píše: „Masy představují neučleněný, vědomí sama sebe postrádající, uniformní, kvantitativní a prázdný sociální tvar, jemuž chybí tradice, odpovědnost a žádoucí nivó vědomí a jenž je proto způsobilý stát se pouze předmětem propagandy a sugesce. Masy vznikají právě tam, kde lidé bez vlastního světa, bez původu a půdy se stávají snadno disponovatelnými a zaměnitelnými“ (Čermák 1997: 107).

Podle Philipa Selznicka nespočívá velký zájem o masu v tom, že by to byl moderní fenomén, ale v tom, že masa byla v minulosti pasivní částí společnosti, zatímco ve společnosti moderní se stává velmi dynamickou součástí společnosti (Selznick 1951: 320).

3.3 Masa a dav – rozdílnost či podobnost?

Při studiu masové společnosti je velmi často pojem masa nahrazován pojmem dav. Je otázkou, zdali jsou tyto pojmy synonymy nebo popisují odlišné skutečnosti. Pojem dav používá ve své práci Gustave Le Bon. Ve své knize *Psychologie davu* se zabývá faktory, které přispěly ke změně myšlení lidí, již Le Bon během svého života pozoroval. Změna myšlení lidí je dle něj způsobena dvěma hlavními faktory. Jedním z faktorů je „rozvrat náboženských, politických a sociálních názorů, z nichž pramení všechny prvky naší civilizace“ (Le Bon 1994: 6). Druhým faktorem je vznik „nových existenčních a myšlenkových podmínek“, které jsou důsledkem objevů v průmyslu a přírodních vědách (Le Bon 1994: 6). Zatímco první faktor se týká sekularizace, politických a sociálních změn, druhý faktor můžeme spojit s industrializací společností. Dobu svého života považuje Le Bon za

dobu určité anarchie a dobu přechodu. Přechod z minulosti do budoucnosti je dobou, kdy názory z minulosti mají stále velký vliv a ideje budoucnosti ještě nejsou vytvořeny. Zatímco vliv držitelů moci starých dob upadá, stále více roste moc davů. Právě „[d]uše davů a nikoliv již rozhodnutí panovníků určují osudy národů“ (Le Bon 1994: 7). Proto bude moderní doba „věkem davů“ (Le bon 1994: 7). Člověk, který je součástí davu ztrácí své vlastnosti a získává vlastnosti nové, jež jsou vlastní celému davu. Již samotné slovo dav je dle Le Bona označením shromáždění „jedinců bez ohledu na jejich národnost, povolání nebo pohlaví a bez ohledu na náhodu, která je svedla dohromady“ (Le Bon 1994: 13).

Pojem dav, chápeme-li ho dle Le Bona, se liší od pojmu masa. Zatímco pojem dav se vztahuje k označení shromáždění v určitém čase a na určitém místě, je masa pojmem širším, který můžeme uvádět ve vztahu k mnoha jiným fenoménům – masová společnost a její charakteristiky, masové chování, masová média, apod. Le Bon však také ve své knize uvádí, že davy „nevyžadují vždy současnou přítomnost mnoha jedinců na téže místě. I tisíce oddělených jednotlivců mohou [...] nabýt vlastností psychologického davu“ (Le Bon 1994: 14).

Přestože pojmy dav a masa označují poněkud odlišné skutečnosti, je samotný přístup k davu dle chápání Le Bona ve vztahu k totalitním režimům velmi přínosný. V rámci davu je vytvářena přechodná „kolektivní duše“, jež má určité vlastnosti, které přebírají všichni členové davu. Takovýto dav s „kolektivní duší“ tvoří „jedinou bytost“. V „kolektivní duši“ dochází k tomu, že jedinci ztrácejí své intelektuální schopnosti a ztrácejí také svou individualitu. Tím, že jedinci ztrácejí své intelektuální schopnosti, je ovlivněna také intelektuální náročnost činu, který dav provádí (Le Bon 1994: 13 – 17). Dle Le Bona „[d]avy nehromadí inteligenci, ale průměrnost“ (Le Bona 1994: 18). Díky tomu, že je jedinec

součástí davu, narůstá i pocit jeho moci, který roste úměrně s tím, jak roste počet členů davu. Díky anonymitě, kterou jedinec v davu získává, dochází k tomu, že ztrácí pocit odpovědnosti. Jedinec v davu velmi často upřednostní zájem celku – kolektivu, před svým vlastním zájmem. V rámci davu tedy dochází k naprostému opaku toho, co je typické pro ne-davové chování. Zatímco jedinci obvykle prosazují svůj zájem, velmi často i na úkor kolektivu, v rámci davu je kolektiv nadřazen jedinci. Nejdůležitější charakteristikou davu je dle Le Bona tzv. sugestibilita, kdy „jedinec, který je nějakou dobu uprostřed jednajícího davu, je brzo přiveden [...] do zvláštního stavu, který je podoben onomu, do něhož se dostane hypnotizovaný v rukou hypnotizéra“ (Le Bon 1994: 19).

Masou a masovým chováním se zabýval i Sigmund Freud. Podle něj dochází u jedince, jenž se stane součástí masy, k oslabení psychické nadstavby, která se u každého jednotlivce liší a dojde k odhalení nevědomí, jenž tvoří základ, které je u každého jedince stejné. Z toho důvodu se jedinci, kteří jsou součástí masy, chovají stejně a vytvářejí tzv. kolektivní duši, kterou představil již Le Bon (Freud 1996: 13 – 14).

Masa je tak dle Freuda velmi impulzivní, řízená nevědomím, lehce ovlivnitelná a nekritická k těm, kteří ji vedou. Tato masa má sklon ke všemu extrémnímu, z toho důvody podněty, které upoutají její pozornost, musí být také extrémní. Proto ten, kdo chce na masu zapůsobit a ovládnout ji, nesmí používat logická odůvodnění, ale působit na emoce členů masy, velmi přehánět a svá prohlášení opakovat tak dlouho, dokud je masa nepřijme a nestanou se „pravdou“ (Freud 1996: 18 – 19, srov. Le Bon 1994: 24 – 26).

V rámci davu je jedinec velmi snadno ovladatelný a manipulovatelný, nechá se přimět k jednání, které poškozuje jeho vlastní zájmy. Jak uvádí Le Bon: „Jen tím, že je částí davu, sestupuje člověk na žebříčku civilizace

o několik stupňů níže. Osamocen byl snad vzdělaným člověkem, v davu je bytostí pudovou, a proto barbarem“ (Le Bon 1994: 20). Dav je tak více než jen souhrnem jedinců. Jeho členové reagují na podněty stejně. Dav je tedy celkem s určitými vlastnostmi a charakteristikami jednání. Dobrým příkladem davu a davového chování mohou být sportovní události, přitahující velké množství diváků. V rámci kolektivních sportů dochází k jasnému rozdělení na „my“ a „oni“ mezi samotnými hráči již pomocí dresů. Fanoušci v publiku se pomocí dresů a jiných doplňků identifikují jednak se „svým“ týmem a také s ostatními příznivci daného klubu. Fanoušci týmů získávají na sebedůvěře v souvislosti s nárůstem svého počtu. V rámci davu sdílejí anonymně, ale společně všechny emoce, které jsou s prožíváním sportovních utkání a samotným sportem spjaty. Ve velmi krátké době tak na sportovních utkáních dochází ke změnám nálad a emocí, které právě fanoušky přitahují. Jedinci se bez ohledu na své vzdělání nebo povolání nechávají strhnout k projevům emocí, kterých by za jistých okolností, tedy pokud by nebyli součástí „fanouškovského davu“, nebyli schopni.

Přestože se Le Bon nezabývá masovou společností jako celkem, velmi dobře popisuje změny v psychice jedince, stane-li se součástí většího kolektivu. Svým rozbořením měnící se psychiky jedince jako součástí davu přispěl Le Bon velmi významně k teorii masové společnosti. Na dílo Le Bona odkazuje v jedné z částí své knihy Hannah Arendtová, jež se věnuje masám a jejich důležitosti pro vznik totalitarismu (Arendtová 1996: 443).

Termín dav používá ve své práci *Vzpouřa davů* i José Ortega y Gasset. Nárůst vlivu davů souvisí se samotnou demografickou revolucí, kdy počet obyvatel v Evropě od počátku 19. století do začátku 1. světové války vzrostl ze 180 milionů na 460 milionů (Ortega y Gasset 1993: 57). Spolu s nárůstem počtu obyvatel se zlepšila i kvalita života lidí, což chápe

jako velmi pozitivní. Negativem tohoto rychlého nárůstu obyvatel byla skutečnost, že se jednotlivci s úkoly moderní doby nedokázali popasovat, neboť je na to nikdo nepřipravil. To, že jsou davy více vidět v moderní době, souvisí s tím, že se davy dostávají na místa a do pozic, které byly dříve vyhrazené pouze elitám. Dle Le Bona hromadí dav průměrnost a dle Ortegy je člen davu „člověk průměrný“ (Ortega y Gasset 1993: 38). Přestože tedy používá Ortega stejný pojem jako Le Bon, chápe jej v mnohem širším významu, ve významu „masa“ jako součást a základ masové společnosti. Masu a dav můžeme tedy chápat prakticky jako synonyma, neboť již samotný původní název knihy ve španělštině je *La rebelión de las masas*, v angličtině *The Revolt of the Masses* (Holmes 2011). Termín „dav“ je tedy pouze výsledek českého překladu pro masy.

3.4 Přístupy k teorii masové společnosti

Současná teorie masové společnosti se zabývá mnoha faktory, ať již jde o rozpad společenství, racionalizaci společnosti, vzrůstající demokratizaci, ztrátu exkluzivnosti elit nebo původ a povahu mas. Přestože se teorie masové společnosti zabývá mnoha oblastmi zájmů, je její určující charakteristikou vliv na vznik totalitarismu. Ze všeho nejdříve se však musíme zabývat přístupy k teorii masové společnosti společensko-vědních autorů.

Koncept masové společnosti má svůj původ v intelektuální reakci na povahu změn ve společnosti objevujících se na sklonku 18. století. Jednalo se o reakci na kulturní, politické a společenské změny, které jsou spojeny s industrializací, urbanizací a racionalizací společnosti (Halebsky 1976: 3, srov. Thomson 2005: 427). Jak bylo zmíněno již v úvodu, ve vztahu k chápání masové společnosti vznikly dva přístupy, které se odlišují. První z přístupů vznikl jako reakce na velké změny v Evropě v 18. a 19. století. Druhý přístup vznikl ve 20. století jako reakce na vznik totalitarismu. William Kornhauser označuje první přístup jako

aristokratickou kritiku (*aristocratic criticism*) masové společnosti. Druhý přístup nazývá demokratickou kritikou (*democratic criticism*) masové společnosti. Představitelé obou přístupů k masové společnosti viděli největší problém v rozpadu tradičních struktur a společenských tříd. Jejich rozpad umožňoval nové formy dosud nevídané dominance, která byla založena na mobilizaci a podpoře velkého počtu lidí. První přístup – aristokratická kritika – chápe masovou společnost jako neomezenou demokracii, oproti tomu druhý přístup – demokratická kritika - ji chápe jako nemezenou tyranii (Kornhauser 1959: 21 – 23).

První přístup – aristokratická kritika - „vidí masovou společnost, jako souhrn podmínek, za kterých jsou elity vystavovány nátlakům mas“ (Kornhauser 1959: 23)¹⁸. Oproti tomu demokratická kritika chápe masovou společnost „jako souhrn podmínek, za kterých ne-elity jsou vystaveny tlakům elit“ (Kornhauser 1959: 23)¹⁹.

Také Miroslav Petrušek přiznává existenci dvou odlišných přístupů k masové společnosti. Jedním je pravicová kritika a druhým kritika levicová. Pravicová kritika se věnuje poklesu vlivu a samotnému zániku kulturních elit, které chápe jako nositele tradic a hodnot pro společnost důležitých. Levicová kritika masové společnosti se oproti tomu věnuje masám, „které se stávají obětí komerčních forem masové kultury“ (Petrušek 2007b: 179). Vzhledem ke skutečnosti, že pravicový a levicový přístup je téměř totožný s aristokratickou, resp. demokratickou kritikou masové společnosti, bude pro podrobnější vysvětlení rozdílů mezi těmito přístupy používána terminologie Williama Kornhausera.

¹⁸ V originále: „[...] sees mass society as a set of conditions under which elites are exposed to mass pressures“ (Kornhauser 1959: 23).

¹⁹ V originále: „[...] as a set of conditions under which non-elites are exposed to elite pressures“ (Kornhauser 1959: 23).

3.4.1 Aristokratická kritika masové společnosti

Zastánci aristokratického přístupu považují rovnost a svobodu za neslučitelné (Kornhauser 1959: 29). Masová společnost jde proto dle jejich názoru ruku v ruce se snahou po vybudování rovnostářské společnosti. Výsledkem tohoto snažení je kulturní úpadek a rozklad hodnot minulosti, které bránily společnost před nástupem tyranie. Mezi takovéto autory patřil i Alexis de Tocqueville, který byl toho názoru, že je mnohem jednodušší vytvořit a zavést tyranii ve společnostech, kde se usiluje o rovné podmínky všech členů, tedy v rovnostářských společnostech, než ve společnostech jiných (Tocqueville 1992b: 221). „Když jsou si všichni lidé podobní, je snadné vytvořit jednotnou a všemocnou vládu“, uvádí v této souvislosti Tocqueville (1992b: 207). Je-li si většina občanů v demokratické společnosti rovna, je podle Tocquevilla pro ně velmi obtížné bránit se proti moci a také bránit svou nezávislost. Ve společnosti, kde si jsou všichni rovni, totiž není nikdo, kdo by mohl sám bojovat proti zvlí moci a její snaze odebrat lidem nezávislost. Jedinou možností jak bojovat proti náporům moci je spolupráce a spojení sil všech členů ve společnosti. K tomuto spojení však dochází pouze ojediněle, a proto se stává, že společnosti, ve kterých panuje úplná rovnost, jsou vystaveny tlakům na nezávislost jedinců a také zvlí moci (Tocqueville 1992a: 44). Dle Tocquevilla rovnost „vytváří dvě tendence: jedna vede lidi přímo k nezávislosti a může je nejdříve dohnat až k anarchii, druhá je vede cestou delší, skrytější, ale jistější směrem k otroctví“ (Tocqueville 1992b: 201). Pokud v rámci určité společnosti dochází k vyrovnání životních podmínek, stávají se jedinci v takové společnosti tak podobní, že „se ztrácejí v davu a je možné vnímat pouze obrovský a velkolepý obraz celého národa“ (Tocqueville 1992b: 202). Zájem veřejnosti se tak v takovéto společnosti stává dominantním a zájmu jednotlivce není připisována prakticky žádná důležitost.

Dle aristokratického přístupu je koncepce masové společnosti spojena s třemi hlavními charakteristikami, mezi které patří: „(a) rostoucí rovnostářství (ztráta tradiční autority); (b) rozšířená připravenost podporovat anti-aristokratické formy vlády (hledání lidové autority); (c) vláda mas (nadvláda pseudo-autority)“ (Kornhauser 1959: 27)²⁰.

Masová společnost tak stojí v protikladu k aristokratickému řádu minulosti, neboť masová společnost je společností rovnostářskou, kde se vlády ujmou nebo na ni alespoň výrazně působí ti, kteří pro to nemají schopnosti. V masové společnosti také dochází k tomu, že stále více lidí má přístup do oblastí a sfér společnosti, do kterých mělo v minulosti přístup pouze pár jedinců, kteří pro to měli předpoklady. Masová společnost je tak společností, kde dochází ke „ztrátě exkluzivnosti elit“ (Kornhauser 1959: 27).

K aristokratickému přístupu můžeme zařadit i Gustava Le Bona. Le Bon považuje dějiny za výsledek činnosti malé skupiny lidí. Civilizace byly dle něj „vytvářeny a vedeny malou aristokracií vzdělanců, nikdy však davy“ (Le Bon 1994: 9). Zapojení většího počtu lidí do vedení států a společností, tak nemůže přinést nic dobrého, neboť pouze malá část lidí má dostatečné předpoklady pro vládnutí (Le Bon 1994: 9). K tomuto přístupu lze zařadit i José Ortegu y Gasset. Dle Ortegy můžeme v dnešní době vidět tzv. hyperdemokracii, ve které davy prosazují své požadavky pomocí nátlaku, aniž by dbali zákonů, zvyků nebo pravidel (Ortega y Gasset 1993: 40).

Aristokratická kritika masové společnosti tedy chápe masu jako nevzdělanou a nekvalifikovanou většinu ve společnosti, která není

²⁰ V originále: „[...] (a) growing equalitarianism (loss of traditional authority); (b) widespread readiness to support anti-aristocratic forms of rule (quest for popular authority); (c) rule by the masses (domination by pseudo-authority)“ (Kornhauser 1959: 27).

schopná sama si vládnout nebo se výrazněji podílet na vládě. Oproti masám stojí elity, které mají osobní, intelektuální a také psychologické kvality a schopnosti, díky kterým jsou schopni přijímat moudrá a dobrá rozhodnutí, což je předurčuje k tomu, aby členové elit vládli celé společnosti, tedy i masám (Halebsky 1976: 51).

Na masu, tedy většinu ve společnosti, se tak kriticky ne dívá Alexis de Tocqueville. Uznává, že lid je ve svém rozhodování řízen touhou dosáhnout blaha celé společnosti. Dokonce nižší třídy nepovyšují své osobní zájmy nad zájmem celé společnosti, tak jako třídy vyšší. Problémem však pro něj je, že ne všichni členové společnosti mají intelektuální předpoklady podílet se na vládě, což do jisté míry souvisí s tím, že nemají dostatek času se vzdělávat, neboť své úsilí a čas věnují práci. Přestože tedy členové společnosti chtějí dosáhnout blaha společnosti, nejsou schopni posoudit prostředky, které by měly přispět k dosažení tohoto cíle. Důležitá rozhodnutí vyžadují schopnost porozumět danému tématu a dané problematice, což není v možnostech a schopnostech většiny ve společnosti (Tocqueville 1992a: 150). V této souvislosti uvádí, že „[k]oncentrace moci a poroba jedince tedy v demokratických státech porostou nejen úměrně rovnosti, nýbrž i nevzdělanosti“ (Tocqueville 1992b: 207). Jeho kritika vlády většiny spočívá také v kritice představy, že mezi více lidmi je „více osvícenosti a moudrosti než v člověku jediném“ (Tocqueville 1992a: 187). Kritizuje také fakt, že zájmy většiny jsou upřednostňovány před zájmy menšiny, ne proto, že by byly lepší, ale pouze z prostého faktu většího počtu. Obavy Tocquevillova jsou proto spojeny s možnou tyraníí většiny (Tocqueville 1992a: 188, 191).

Výše zmínění autoři docházejí k podobným závěrům ve vztahu k masové společnosti, přestože vycházejí z různých náhledů. Tocqueville své představy o nebezpečí spojeném s nárůstem masové společnosti

vytváří na základě zkoumání společnosti ve Spojených státech v první polovině 19. století. Největší problém vidí v nedostatečném vzdělání, které přispívá k tomu, že lidé nejsou schopni porozumět složitým politickým otázkám. Nedostatečné vzdělání však není výsledkem pouze nedostatku intelektu, ale také malého množství času, které lidé svému vzdělání věnují, protože musejí pracovat. Gustave Le Bon je naopak sociální psycholog, který pohlíží na davové chování jako na výsledek podvědomých podnětů, které ovlivňují členy společnosti bez ohledu na jejich vzdělání či postavení. Pro svou teorii o davovém chování čerpá příklady z francouzských dějin, ponejvíce však z druhé poloviny 19. století. Le Bon jako politický elitář sice uznává rostoucí úlohu davů a mas, ale vládnout nebudou masy, ale „vůdci“, kteří budou schopni ovlivnit myšlení a chování mas. José Ortega y Gasset, představitel konzervativního myšlení první poloviny 20. století, vidí vznik mas jako výsledek demografické revoluce 19. století a také nárůstu politických práv, kvůli kterému byly do politické sféry zapojeny obrovské počty lidí, kteří nemají schopnosti politickým problémům zcela porozumět. Přestože tedy každý autor vychází z odlišných východisek, shodují se na skutečnosti, že masy se prosazují v oblastech, které byly dříve výsadní elitám, což může přispět k poškození demokratických systémů Západu.

Aristokratická kritika masové společnosti se zaměřuje na kritiku faktorů, které jsou spojeny s moderní společností, především s nárůstem svobody jedinců. Jedinci tak mohou zasahovat do politické sféry, ať již tím, že mají právo volit nebo tím, že se samy nechají zvolit. To je pro mnohé zastánce aristokratické kritiky masové společnosti nepřijatelné, neboť tito lidé a v tak velkém počtu nemají potřebné schopnosti, dovednosti a také hodnoty, kterými se vyznačují elity minulých dob. Pozapomínají však, že dovednostem se lze naučit a schopnosti dobrou výchovou a vzděláním získat. Také lidé, kteří se více snaží participovat v politické sféře a přitom nepatří mezi „staré“ elity, mají své hodnoty, které

je důležité uznávat a přijímat jako důležité. Zástupci „staré“ elity jsou prý nositelé hodnot a tradic minulosti, na kterých byl postaven řád předmoderních společností. Tento řád však byl postaven na neměnnosti společenského statusu a práva a povinnosti lidí jsou přesně daná bez ohledu na skutečné schopnosti a dovednosti lidí. Zastánci aristokratické kritiky tak považují masovou společnost za nepřítele hodnot a tradic předmoderních společností. To, co je považováno za tradiční v předmoderních dobách, není výsledkem toho, že je to dobré, ať již jde o politické zřízení nebo nastavení ekonomického systému, ale tradičním se stává určité uspořádání, protože jiné není možné.

Zatímco u předmoderní společnosti vidí zastánci aristokratické kritiky masové společnosti mnoho pozitiv, moderní společnost spojují s množstvím negativ. V moderní společnosti je společenský status odvislý od činů jedince a není dán pouze tradicí. V moderní společnosti je také mnohem větší pluralita hodnot a názorů, která zabraňuje dominanci jedněch názorů a hodnot ve společnosti nad zbylými.

3.4.2 Demokratická kritika masové společnosti

Zatímco aristokratický přístup se při zkoumání masové společnosti zaměřuje na pokles autority ve společnosti a narůstající roli mas, výsledkem čehož je „nelimitovaná demokracie“ (*unlimited democracy*)²¹, demokratický přístup ke zkoumání masové společnosti má v centru svého zájmu pokles společenství (*community*). Oproti aristokratické kritice masové společnosti demokratická kritika nechápe rovnost jako neslučitelnou se svobodou. Ve svém zaměření na svobodu nechápe elity jako jediné aktéry, kteří mohou svobodu bránit. Masová společnost je dle demokratické kritiky spíše výsledkem nárůstu velkých měst a byrokratizace organizací, než narůstající svobody a rovnosti. Největším

²¹ José Ortega y Gasset používá pro označení nelimitované demokracie termín „hyperdemokracie“ (Ortega y Gasser 1993: 40; srov. Kornhauser 1959: 31).

problémem masové společnosti je izolovanost jedinců ve společnosti a také pokles sociálních vztahů. Dle demokratické kritiky je v masové společnosti viditelný nárůst manipulace a mobilizace mas ze strany elit. Vliv těchto elit se také projevuje v oblastech, které dříve byly čistě soukromé nebo byly součástí nezávislých zájmových skupin a sdružení. Masová společnost je tedy charakteristická tím, že je v ní možná kontrola většiny ze strany malého počtu lidí - elit. Masová společnost je tedy chápána jako „nelimitovaná tyranie“ (*unlimited tyranny*) (Kornhauser 1959: 31 - 32).

Podle demokratické kritiky má masová společnost tři významné charakteristiky. Jsou jimi „(a) rostoucí atomizace (ztráta společenství); (b) rozšířená ochota přijímat nové ideologie (hledání společenství); (c) totalitarismus (totální dominance pseudo-společenství)“ (Kornhauser 1959: 33)²². Masová společnost je často chápána jako systém, pro který je charakteristická vysoká přístupnost lidí pro mobilizaci ze strany elit, neboť lidé, kteří jsou atomizovanými jedinci ve společnosti, jsou také vhodnější pro jakoukoliv formu mobilizace. Vzhledem k tomu, že totalitní stát je státem totální mobilizace, je jasně patrný vztah mezi masovou společností a její bezbranností vůči totalitním hnutím a totalitním režimům. Proto také zastánci demokratické kritiky spojují masovou společnost s totalitarismem. Masová společnost jakožto společnost „nelimitované tyranie“ s dominancí určité elity a atomizovaná společnost, která je bezbrannou vůči mobilizaci, je tak podstatnou součástí totalitarismu (Kornhauser 1959: 33).

Hannah Arendtová je zastánkyní demokratické kritiky masové společnosti. Dle jejího názoru nejsou masy výsledkem snah o rovnost

²² V originále: „[...] (a) growing atomization (loss of community); (b) widespread readiness to embrace new ideologies (quest for community); (c) totalitarianism (total domination by pseudo-community) (Kornhauser 1959: 33).

životních podmínek, ani šířením všeobecného zdělávání mezi lidmi, kteří dříve neměli žádné vzdělání. Pokud by tomu tak bylo, nejtypičtějším příkladem masové společnosti by byla společnost ve Spojených státech, kde došlo k šíření všeobecného vzdělání a rovnosti životních poměrů. Ve skutečnosti však byla Amerika dle Arendtové „postižena moderní masovou mentalitou méně než snad kterákoli jiná země na světě“ (Arendtová 1996: 443).

Podle dalšího zastávce demokratické kritiky masové společnosti Karla Mannheima jsou jedinci v moderní době tím, že žijí mezi masami ve velkých městech, mnohem náchylnější k podnětům různého charakteru. Jsou také mnohem více vystaveni nekontrolovaným impulsům, než lidé, kteří jsou „organicky integrováni“ a kteří žijí v menších společenských skupinách. Dle něj má „industrializovaná masová společnost tendenci vytvářet více vzájemně si odporujícího chování nejenom ve společnosti, ale také v osobním životě jednotlivců“ (Mannheim 1940: 60)²³. Není však vždy pravdou, že tato skutečnost musí bezpodmínečně vést k událostem, které propukly v době, kdy Mannheim vydal svou knihu *Man and Society: In an Age of Reconstruction*, tedy v roce 1940 (Mannheim 1940: 61).

Masová společnost je podle Miroslava Petruska společností, která je poznamenaná procesy, které jsou spojené s modernizací. Procesy jako industrializace, urbanizace, nárůst gramotnosti, rozvoj masové komunikace a demokratizace v politické oblasti se nutně musely podepsat na každém jedinci. Jedinec v rámci masové společnosti je tak dle něj charakterizován jako depersonalizovaná bytost, jež ztratila vztah k primárním sociálním vazbám a také skupinám. Tito jedinci jsou proto nezakotveni v žádné skupině a stávají se sociálně vykořeněnými. Velmi

²³ V originále: „[...] industrialized mass society tends to produce the most self-contradictory behaviour not only in society but also in the personal life of the individual“ (Mannheim 1940: 60).

silně jsou ovlivňováni politickými a ekonomickými elitami, které vykořeněnými a marginalizovanými jedinci snadno manipulují. Jedinci, kteří tvoří masovou společnost, jsou tak velmi dobře ovladatelní ze strany ideologií totalitního nebo autoritářského charakteru (Petrušek 2007b: 176).

Elementem masové společnosti byla dle Philipa Selznicka atomizace společnosti. K atomizaci došlo postupným oslabováním rodinných, náboženských a tradičních politických vazeb. Poklesem vlivu primárních vazeb tak dle Selznicka mohlo dojít ke dvěma možnostem reakce jedinců. Jednou z možností byla apatie jedince k životu a věcem veřejným. Druhou možností bylo hledání nových vazeb, které měly nahradit ztrátu „společenství“ (Selznick 1951: 323). Právě snaha najít nové vazby, které by nahradily mizející či rozrušené předchozí vazby, je chápána jako předpoklad pro podporu totalitních hnutí, které nabízejí nové „společenství“.

Jak upozorňuje Giovanni Sartori i Hans G. Adler, není pouze jedna teorie masové společnosti. Je důležité rozlišovat mezi sociologickou, psychologickou a politickou teorií masové společnosti. Dle Sartoriho sociologická „[t]eorie masové společnosti jako taková v podstatě poukazuje na ztrátu komunity, ztrátu zapříčiněnou nejvíce akcelerací²⁴ a vykořeněním“ (Sartori 1993: 29). Podobně je tomu i v případě psychologické teorie, která masu, jakožto základ masové společnosti chápe jako všechno to, co je „amorfní, beztvaré [...], všechno, co nevytváří skupiny a co nikam nepatří“ (Adler 1998: 74). Problém jak definovat masovou společnost se objevuje v případě politické teorie

²⁴ Akcelerací myslí především zrychlení dějin a rychlost a tempo horizontální mobility. V souvislosti se zrychlením dějin Sartori uvádí: „Současný svět se pohybuje takovou rychlostí, že svět, který jsme poznali v dětství, se nám v krátkém úseku lidského života zdá celkem cizí“ (Sartori 1993: 28).

masové společnosti. V souvislosti s tím, je důležité zkoumat, jaké jsou politické důsledky masové společnosti.

4 MASOVÁ SPOLEČNOST JAKO PODMÍNKA VZNIKU TOTALITNÍCH REŽIMŮ

Velmi často je vznik totalitarismu spojován s fenoménem masové společnosti. Atomizovaná masa, kterou tvoří jedinci bez vzájemných vazeb, politicky indiferentní, nezajímaví se o politické dění nebo neschopní vystupovat v politické oblasti aktivně, často se obrací k vůdci nebo k určité málo početné elitě, která jim nabízí nalezení místa v moderní společnosti a vyřešení problémů, se kterými si sami nejsou schopni poradit. Této skupině nebo jejímu vůdci se bytostně poddávají a jsou ochotni obětovat často i svůj život. Takováto představa o masové společnosti ve vztahu k totalitarismu se objevuje velmi často.

Existence a nárůst podpory a moci antidemokratických hnutí jsou často chápány jako výsledek masové společnosti, která se velmi výrazně odlišovala od společností ve staletích předcházejících 20. století (Gusfield 1962: 19). Masová společnost podle Josepha Gusfielda vytváří masovou politiku (*mass politics*). V rámci masové politiky tak mnohem častěji dochází k tomu, že politické krize mají za výsledek vznik extrémních a antidemokratických tendencí v politické oblasti (Gusfield 1962: 19). Tato představa je však příliš zjednodušená a neobsahuje konkrétnější důvody, proč se totalitní režimy chopily moci pouze v některých zemích, přestože masová společnost je charakteristickým rysem moderní společnosti Západu.

Princip spojení totalitních režimů a masové společnosti vychází z myšlenek Jeana Jacquesa Rousseaua a především jeho konceptu

obecné vůle (Čermák 1992: 99). Právě obecná vůle umožňuje vytvoření totalitního společenství. Společnost dle této koncepce je chápána jako jednotná entita a nikoliv jako určitý souhrn jedinců s různými tužbami a zájmy. Obecná vůle se stává opravdovou a jedinou vůlí všech členů společnosti. Obecná vůle je tak nadřazenější vůli jedinců (Rousseau 2002: 34 – 39). Vzhledem k tomu, že obecná vůle zahrnuje zájmy celé společnosti, stačí, aby tuto obecnou vůli reprezentovala pouze jedna politická strana. Ve společnosti proto není nutné vytvářet politický pluralismus nebo pluralismus zájmových skupin. Z toho vychází mnoho totalitních režimů, které byly přesvědčeny o tom, že jedna strana hájí zájmy všech. Jedna strana tak může interpretovat zájmy celé společnosti a tato interpretace musí být v totalitních režimech přijata. Přání a potřeby mas jsou vytvářeny vládoucí elitou a masami jsou přijímány, neboť jsou vydávány za „vůli lidu“. Role mas je tak do jisté míry omezena pouze na vyjadřování souhlasu s vládoucí elitou (Petrušek 2007a: 39). Snaha o získání veškeré moci a ovládnutí celé společnosti ze strany totalitního hnutí je vysvětlována skutečností, že v každé společnosti dochází k rozporům mezi zájmy jedinců a zájmy společnosti. Dochází také k nesourodosti toho, co je soukromé a co je veřejné. Pokud však bude vládnout jedna strana, která bude zastupovat obecnou vůli, dojde k odstranění těchto rozporů a nesourodostí. V takovéto společnosti, kde vládne jedna strana, je kladen důraz na jednotu nejen v politické sféře, ale ve všech sférách lidského života. Cílem je totiž dosáhnout homogenní společnosti, pro kterou je typická určitá uniformita názorů. Tato logika uvažování nutně vede ke vzniku totalitních režimů (Halebsky 1976: 11 - 16).

Totalitní režim vytváří různé rituály a symboly, které přispívají k budování nového společenství, nové identity. Budování společenství a identity slouží k vytváření loajality totalitního režimu, který se o loajalitu

mas opírá. Jednotliví členové společnosti musí aktivně podporovat totalitní režim, který je založen na aktivizaci společnosti (Halebsky 1976: 59 – 61). Dle Halebského, čím více stát na sebe bere úlohu toho, kdo uspokojí zájmy jednotlivců, ale i skupin, tím je větší možnost, že se stát stane totalitním. Pokud bude stát uspokojovat zájmy jednotlivců a skupin, může dojít k tomu, že mu jednotlivci postoupí svou svobodu. Může také dojít k tomu, že sami jednotlivci a také skupiny budou podporovat totalitní vládu (Halebsky 1976: 62). Tento názor však není vlastní pouze Sandoru Halebskému, ale objevuje se u mnoha autorů napříč ideologickým spektrem. Nelézt jej můžeme u konzervativních myslitelů, ale také u neoliberálů či zastánců post-marxistické kritické teorie.

4.1 Rozpad třídní struktury – vliv na vznik mas a extrémního chování

Totalitarismus se dle Carltona Hayese odlišoval od nedemokratických systémů minulosti především v tom, že totalitní diktatury byly tvořeny z mas a ne již z tříd. Příkladem nedemokratických systémů minulosti, které se opíraly o třídy, mohou být absolutistické systémy objevující se v Evropě před 20. stoletím. Totalitní režimy však oproti těmto režimům byly postaveny na existenci mas. Rozpad tříd a vytvoření mas bylo výsledkem jak úpadku náboženství, tak také zničení pluralismu, neboť náboženství a pluralismus bránily monopolizaci veškeré moci (Hayes dle Dobeš 2007: 10).

V předmoderní společnosti byl dle Arendtové společenský status dán rodinou, přičemž pouze ve výjimečných případech se společenský status mohl změnit díky schopnostem člověka a také štěstí. To, zdali se jedinec mohl účastnit politického života, bylo dáno jeho společenským statutem. Pro účast v politickém životě byli vybráni určití jedinci, kteří na své povolání byli připravováni a vzděláváni, ať již pro ně byla politika

povoláním placeným nebo neplaceným. Většina obyvatel se tedy politického dění aktivně neúčastnila. Tato skutečnost dle Arendtové přispívala k tomu, že nebylo náležitě rozvíjeno občanské vědomí jedinců. U těchto politicky neaktivních jedinců také nemohla být vytvořena odpovědnost za věci veřejně a dění ve státě.²⁵ Tato apolitičnost většiny obyvatel byla dle Arendtové naplno odhalena v době, kdy došlo k rozpadu tradičního třídního systému. Tento pád třídního systému přispěl k rozpadu stranického systému, neboť strany, které zastupovaly zájmy určitých tříd, pozbyly svůj smysl existence. To, že došlo k postupnému rozpadu systému stran, bylo možné pozorovat spíše na skutečnosti, že mladí lidé neměli zájem o vstup do těchto stran, než že by došlo k odchodu starších členů. Mladí lidé neměli o členství ve stranách starého stranického systému zájem, neboť neměli pocit, že by tyto strany usilovaly o jejich blaho (Arendtová 1996: 440 – 441). Rozpad systému stran byl viditelný i na zmenšujícím se počtu „mlčenlivé většiny“ a také na slábnoucí podpoře „neorganizovaných mas, které nyní vystoupily z apatického stavu a začaly se organizovat všude tam, kde mohly vyjádřit svůj nový zuřivý odpor“ (Arendtová 1996: 441).

Rozpad tříd a politických stran hájících třídní zájmy vytvořil „obrovskou, neorganizovanou, beztvárovou masu“ (Arendtová 1996. 441). Právě rozpad tříd byl pro vytvoření masové společnosti důležitý, neboť jak uvádí Hannah Arendtová: „V atmosféře rozpadu třídní společnosti se zrodila psychologie evropského masového člověka“ (Arendtová 1996: 442). Oproti jedincům v tradičních třídních společnostech neměli lidé

²⁵ V souvislosti s názorem Arendtové, že vládnout by měli aktivní členové společnost, je tato autorka někdy obviňována z elitářství. Arendtová aktivitu ve veřejné sféře chápe jako formu určitého jednání. Jednání v politické sféře úzce spojuje se svobodou, „[n]eboť být svobodou a jednat je totéž“ (Arendtová 2002: 137). Jednat v politické sféře a tedy být svobodný, však vyžaduje již zmíněnou občanskou aktivitu, ke které by měli být jedinci vychovávaní (srov. Canovan 1978: 5 - 7).

v masové společnosti společné zájmy, ať již politického, ekonomického nebo společenského charakteru. Typickým jevem v masové společnosti se stalo popírání hodnoty jednotlivců a také se šířil pocit jejich postradatelnosti. Člověk v masové společnosti ztratil dle Arendtové velmi důležitou vlastnost, neboť „ztratil zájem o vlastní blaho“ (Arendtová 1996: 442).

Arendtová, která se ve své knize *Původ totalitarismu* zabývá především sovětským komunismem a nacionálním socialismem v Německu, u těchto dvou příkladů totalitarismu vidí odlišné podmínky pro vznik masové společnosti. Zatímco v Německu k vytvoření atomizované společnosti, jež je základem masové společnosti, přispěly určité „historické okolnosti“, k vytvoření atomizované společnosti v Sovětském svazu došlo uměle (Arendtová 1996: 445). K vytvoření masové společnosti v Sovětském svazu byly používány pravidelné čistky obyvatel. Tyto čistky byly jakýmsi předstupněm likvidace celých skupin obyvatelstva. Čistky se nezaměřily pouze na určité lidi, ale také na jejich příbuzné a známé, aby bylo dosaženo zničení všech rodinných a společenských pout. Zničení těchto vazeb bylo v Sovětském svazu cílem vládnoucích elit. V případě Německa byl rozpad společenských a rodinných vazeb spíše výsledkem postupného vývoje, než záměrem vládnoucích elit (Arendtová 1996: 445, 451). K vytvoření masové společnosti se vyjadřuje i William Kornhauser, dle kterého je státem vytvářená atomizace společnosti brána jako jakási technika udržení totální dominance nad společností. Pomocí prostředků, jako je teror, čistky nebo nucená migrace, je dosahováno umělého vytváření atomizace, která je s masovou společností spjata (Kornhauser 1959: 128).

4.2 Masová společnost – mezi liberální a totalitní společností

Masová společnost je mnohdy chápána jako společnost, která se pohybuje mezi liberální (pluralitní) a totalitní společností.

William Kornhauser rozlišuje mezi masovou společností a společností totalitní. Koncept masové společnosti považuje za velmi užitečný ve snaze vysvětlit přechod z demokratické do totalitní společnosti. Kornhauser používá kromě masové a totalitní společnosti i koncepty komunální (*communal*) a pluralistické společnosti. Rozdíly mezi těmito čtyřmi typy společností jsou určovány dvěma významnými faktory. Jedná se o přístupnost elit a dostupnost ne-elit, tedy mas. První faktor určuje, jakým způsobem je možné dostat se k elitám nebo se jimi stát, zdali jde o institucionalizovaný nebo přímý přístup. Druhý faktor se týká možnosti ovlivnění mas (Kornhauser 1959: 34; 39 – 40).

V komunální společnosti je dostupnost elit na nízké úrovni, stejně jako možnost ovlivnění mas. Komunální společnost je typická pro středověké společnosti, kdy přístup k elitám byl umožněn pouze malému počtu lidí a naopak lid byl pevně vázán ke své rodině a lokální komunitě. Z toho důvodu je velmi obtížně mobilizovat celé obyvatelstvo na území státu. Možnost ke změně přichází až v novověku v souvislosti s procesem industrializace, urbanizace a sekularizace, které přispívají k tomu, že vazby mezi jedincem a rodinou, komunitou či církví jsou oslabovány. Pluralistická společnost se od komunální liší v tom, že v pluralistické společnosti je lepší možnost přístupu k elitám. Souvisí to s rozvojem demokratických práv a nárůstem participace ne-elit na veřejném dění prostřednictvím účasti na volbách. V pluralistické společnosti, stejně jako v komunální společnosti, je omezena možnost ovlivňovat masy, neboť lidé, přestože byly oslabeny jejich vazby k původním komunitám, hájí své zájmy pomocí nezávislých zájmových sdružení a skupin, které jim

umožňují nejen prosazovat své zájmy, ale také působí jako ochrana před státem (Kornhauser 1959: 40 - 41).

Ve dvou výše zmíněných typech společností je velmi obtížné ovlivnit a mobilizovat masy. V masové a totalitní společnosti je tomu však naopak. Rozdíl mezi těmito typy společností je dle Kornhausera v tom, že v totalitní společnosti je obtížné dostat se k elitám, tedy rozhodovat o dění ve společnosti, což v masové společnosti je umožněno. Rozdíl je také v tom, že v masové společnosti není moc monopolizována jednou elitou, jak je tomu v totalitní společnosti. Obě tyto formy společností jsou také spjaty s koncepcí masového chování. Masové chování je spojeno s aktivistickým přístupem k politice. Tento politický aktivismus omezuje nebo obchází institucionální procedury přijímání rozhodnutí. Je tak velmi často omezován princip volné soutěže v prosazování různých zájmů a také princip veřejné diskuze. Tyto principy jsou tak nahrazovány přímou akcí. Takovýto typ masového aktivismu je v masové společnosti velmi často vystřídán masovou apatií, která vyvěrá z odcizení jedince od celé společnosti. K masovému chování jsou přístupni tací jedinci, kteří mají nedostatek vazeb s nejbližšími „objekty“ jejich života, kterými jsou např. rodina, komunita nebo zaměstnání. Pokud k těmto „objektům“ nemají silné vazby, jsou ochotni hledat nové „objekty“ kterým dávají svou oddanost a loajalitu (Kornhauser 1959: 41 – 46, 60).

Samotná masová společnost není nutně společností totalitní. Je však pravdou, že masová společnost se spíše stane společností totalitní, než že by došlo k její přeměně ve společnost pluralitní. Masová společnost, přestože ji nelze ztotožňovat s totalitarismem, je velmi zranitelná vůči totalitním tendencím. Velmi špatně se masová společnost brání proti elitám, které chtějí využít masy pro naplnění svých vlastních zájmů (Kornhauser 1959: 123).

Právě atomizované masy potřebuje totalitní hnutí ve své snaze získat moc a poté si ji také udržet. Členové masové společnosti jsou náchylnější k mobilizaci, která je základem totalitních společností. Totalitní společnosti jsou společnosti s totální kontrolou všech aspektů lidského života. Totalitní hnutí je podle Kornhausera velmi důležité, neboť právě ono je tím spojením mezi masovou společností a společností totalitní (Kornhauser 1959: 62 - 63).

V demokratické společnosti na masy nepůsobí přímo elity, neboť mezi těmito dvěma složkami společnosti působí, řečeno slovy Karla Mannheima, „sociální struktury“, které fungují jako zprostředkovatelé mezi masami a elitami. Tyto sociální struktury mají určitou neměnnost a jsou nějak členěny. V době přechodu mezi liberální demokracií a masovou demokracií však dle Mannheima došlo ke zničení těchto zprostředkujících struktur a zvýšení významu, které získaly masy (Mannheim 1940: 97).

Zatímco představa veřejnosti je spjata s představou liberální společnosti, ve které neexistuje žádná mocenská elita, představa masové společnosti je s představou mocenské elity nutně spjata. Jak uvádí Charles Wright Mills „je-li pravá veřejnost svrchovaná, nepotřebuje žádného pána; plně rozvinuté masy jsou však svrchované jen tenkrát, kdy při plebiscitu pochlebují příslušníkům elity, kteří jsou pro ně celebritami obdařenými autoritou“ (Mills 1966: 382 – 383).

Na rozpad veřejnosti a vytvoření masové společnosti mají velký vliv také strukturální změny v moderní společnosti, především nárůst urbanizace a růst počtu velkých měst. Velkoměsta podle Millse přispívají k tomu, že jejich obyvatelé „ztrácejí pocit, že společně vytvářejí okruh veřejnosti“ (Mills 1966: 379). Lidé ve velkoměstech vstupují do kontaktů buď ve své práci, nebo v případě, že potřebují specifické schopnosti druhého, např. opravu automobilu. Pokud vstupují do kontaktu i v jiném

případě, tak pouze s lidmi, kteří sdílejí podobné názory a podobné zájmy, tedy s lidmi, kteří se od nich svými názory příliš neodlišují. Jedinci tak nejsou vystaveni střetávání s odlišnými názory a nejsou nuceni řešit problémy ve veřejné oblasti (Mills 1966: 379). Jednotlivci v důsledku nárůstu obyvatel a postupného zvětšování měst prakticky nejsou schopni znát všechny členy společnosti, se kterými vstupují do kontaktů. Logicky proto nejvíce kontaktů mají se členy své rodiny, přáteli a se svými spolupracovníky. Myslet si však, že všichni členové rodiny či spolupracovníci sdílejí stejné hodnoty a názory je však dle mého mylné. I v rámci malých komunit se jedinci odlišují svými názory na otázky týkající se veřejné sféry. Vlivem nárůstu velkoměst tak nedochází k izolaci od odlišných názorů, které se ve společnosti objevují.

Veřejnost je dle Millse samou podstatou demokracie. Jakákoliv vydaná rozhodnutí vládnoucí elity musí být shodná s názorem veřejnosti, a musí být učiněna v zájmu veřejnosti. Pokud se přijímají určitá rozhodnutí, nařízení nebo zákony, obhájí se jejich přijetí z toho důvodu, že je v zájmu veřejnosti nebo ve veřejném zájmu. Jedním ze základních znaků veřejnosti, jež je pro demokracii významná, je svobodná diskuze. Názor, který je přijat díky svobodné diskuzi v rámci veřejnosti, je přijat jako platný a také jako konečný, neboť není možné zajistit lépe zájmy veřejnosti než prostřednictvím svobodné diskuze v rámci této veřejnosti. Takovéto pojetí veřejnosti připodobňuje Mills k představě o svobodném trhu v ekonomické sféře. Zatímco v oblasti trhu mezi sebou svobodně soutěží podnikatelé, v oblasti veřejnosti dochází ke svobodné soutěži mezi zájmovými skupinami sdružujícími lidi stejného smýšlení a stejných zájmů. Svobodná diskuze v rámci veřejnosti mezi zájmovými skupinami, tak přispěje k zamezení monopolu na moc, stejně jako svoboda trhu přispěje k zamezení hospodářského monopolu (Mills 1966: 356).

Takto chápána veřejnost je dle Millse typická pro klasickou demokracii 18. století. Klasická demokracie tak vychází z přesvědčení a „[...] z naděje, že pravda a spravedlnost nějakým způsobem vyplynou ze společnosti, která je velkým nástrojem svobodné diskuse“ (Mills 1966: 357). Toto přesvědčení slouží dle Millse k ospravedlnění mocenského systému v americké společnosti, avšak ve skutečnosti „se tento popis podobá řadě pohádkových představ“ (Mills 1966: 357). Realita je taková, že v rámci společnosti nedochází k „harmonii zájmů“, ale spíše dle marxistického přesvědčení dochází k „třídnímu boji“ nebo boji zájmových skupin a organizovanému nátlaku na držitele moci. Pochybnosti, které má Mills o takovémto ideálu fungování společnosti, vyvěrají z jeho přesvědčení o postupné přeměně veřejnosti v masovou společnost. Dle Millse byla „přeměna veřejnosti v masu [...] jedním z hlavních trendů moderních společností a zároveň jedním z hlavních faktorů vedoucích k zhroucení liberálního optimismu“ (Mills 1966: 359).

Masovou společnost stejně tak jako veřejnost chápe Mills ve smyslu ideáltypu. Z toho důvodu také tyto dva pojmy slouží pro poměrování skutečnosti, přičemž v realitě přítomny nejsou. Nemůžeme tedy říci, že je daná společnost masovou či je pro ni typická „veřejnost“, ale můžeme vymežit, k jakému pólu se blíží (Mills 1966: 359). Podle Millse (1966: 355) je nejdůležitějším znakem veřejnosti svobodná diskuze. Je však otázkou, do jaké míry byl v dobách před nárůstem masové společnosti tento znak naplněn a zdali vůbec. Svobodná diskuze je možná pouze v prostorově omezené oblasti. Aby mohla tato diskuze probíhat na území celého státu je zapotřebí médií, která by předávala objektivní informace a poskytovala prostor pro výměnu různých názorů. To je však ideál, který lze v realitě stěží naplnit, jestliže jsou média ovládána a řízena lidmi, kteří mají své zájmy, které se nemusí shodovat se zájmy celé veřejnosti, pakliže vůbec něco jako „veřejný zájem“ existuje. Svobodná diskuze je tak možná pouze mezi malým počtem lidí

na malém prostoru. V moderních společnostech je svobodná diskuze v důsledku velkého počtu obyvatel a velké geografické rozlohy mnoha států, znemožňujících její dokonalé fungování, pouze stěží dosažitelným ideálem.

4.3 Masy a elity – elementy společnosti

Dle Friedricha Augusta Hayeka hraje pro totalitarismus důležitější roli podpora menší, dobře organizované skupiny, která podporuje vůdce, než samotná masa. V tomto významu Hayek uvádí: „To, zda se totalitnímu režimu podaří ovládnout celý národ, závisí na schopnosti vůdce shromáždit kolem sebe nejprve skupinu lidí, která se dobrovolně podřídí totalitní disciplíně a pak tuto disciplínu silou vnutí ostatním“ (Hayek 2010: 121). Demokratické strany a ani socialistické strany starého typu se dle něj neodvažovaly použít sílu pro prosazení svých cílů, což pro totalitní hnutí nebyl žádný problém, neboť na silovém řešení „problémů“ a dosahování cílů pomocí síly je totalitarismus založen (Hayek 2010: 121).

Hayek klade tedy větší důraz na důležitost existence menší, odhodlané a dobře organizované skupiny. Přesto je získání alespoň částečné podpory od mas pro totalitní hnutí důležité. O masách však nemá žádné valné mínění. Velmi početná a silná skupina lidí s homogenními názory vzniká, řečeno slovy Hayeka, „z těch nejhorších prvků v každé společnosti“ (Hayek 2010: 122). Skupinu lidí s homogenními názory nelze ve společnosti nalézt mezi inteligentnějšími a vzdělanějšími, neboť právě tito lidé se odlišují mezi sebou jak svými názory, tak také zálibami a hodnotami. Uniformitu a homogenitu postojů ve společnosti tak lze najít u lidí s nižším vzděláním. Největší skupina lidí v rámci společnosti je tak charakteristická tím, že je tvořena lidmi s „nízkými měřítky“ (Hayek 2010: 122). Proto Hayek píše, že „[j]e-li zapotřebí početná skupina, dost silná, aby dokázala ostatním vnutit své názory na životní hodnoty, nebudou to nikdy lidé s vysoce různorodými a

rozvinutými zálibami – ale spíše ti, kteří tvoří ‚masy‘ v pejorativním slova smyslu, ti nejméně originální a nezávislí, kteří vahou svého množství dokážou prosadit konkrétní ideály“ (Hayek 2010: 122). Hayek však v souvislosti s tímto tvrzením nepodává žádný „důkaz“ potvrzující to, že lidé s nižším vzděláním mají homogenní postoje. Jedná se spíše o jeho vlastní, ničím nepodložené přesvědčení, neboť odvíjet homogenitu postojů od nižšího vzdělání je dosti problematické.

Odlišný názor na masy a jejich členy má Hannah Arendtová. Podle ní masová hnutí přitahují všechny vrstvy obyvatel a vysoce vzdělaní lidé v tomto nejsou výjimkou, neboť „individualismus a kultivovanost nejsou [...] zárukou proti splynutí s masou“ (Arendtová 1996: 443). V moderní době masové společnosti se tedy ukázalo, že „[m]asové hnutí, jemuž předcházela atomizace společnosti a extrémní individualizace, přitahovalo zcela neorganizované lidi, typické ‚nezávislé‘ (daleko snáze a dříve než sociabilní, neindividualistické členy tradičních stran), kteří vždy z individualistických důvodů odmítali uznávat společenská pouta či povinnosti“ (Arendtová 1996: 444). Totalitní hnutí tedy nepřitahovala pouze jedince, kteří v minulosti patřili mezi dělnickou nebo střední třídu. Velké množství představitelů intelektuálních, ekonomických nebo i jiných elit bylo silně přitahováno totalitními hnutími a stalo se jejich členy (Arendtová 1996: 455).

Totalitní hnutí, ostatně jako jakákoliv jiná hnutí a uskupení, která usilují o moc, se opírají o značný počet intelektuálů a profesionálů ve svém oboru, neboť schopnosti a dovednosti těchto lidí jsou pro fungování hnutí téměř nezbytné. Intelektuálové jsou pro totalitní hnutí důležití, neboť právě oni vytvářejí ideologii a symboly hnutí, se kterými se ostatní členové společnosti ztotožňují. Intelektuálové vstupují do hnutí nebo je dokonce vytvářejí, neboť oni sami pociťují ztrátu společenských vazeb a nutnost vytvořit vazby nové. Rozdíl mezi intelektuály a „obyčejnými“ členy

hnutí není v důvodech jejich členství. Rozdíl však můžeme najít v míře zapojení a možná i očekávání, která do hnutí intelektuálové vkládají. Nejvíce podporují masová hnutí, jež jsou často extrémistická, intelektuálové, kteří nedokážou uplatnit své vzdělání ve společnosti a jsou proto nezaměstnaní (Kornhauser 1959: 183 – 185). Extrémistická hnutí tak dokáží získat pozornost a také podporu lidí, kteří chtějí změnit své současné postavení. Příčina toho, proč někteří intelektuálové podporují totalitní hnutí, pramení z frustrace, která je výsledkem rozdílností mezi jejich očekáváními, vyvěravajícími z toho, že mají univerzitní vzdělání nebo z toho, že o určité problematice mají vysoce nadstandardní znalosti, a realitou, ve které nemohou svůj potenciál naplnit. Je otázkou, zdali se jedná o neschopnost či o nemožnost tento potenciál naplnit. U intelektuálů, kteří podporují totalitní hnutí, převládá patrně druhá varianta vztahující se k nemožnosti potenciál naplnit, jež je výsledkem špatně nastaveného fungování ve společnosti. Samotná skutečnost, že je intelektuál nezaměstnaný tak nemusí nutně přispívat k jeho podpoře extrémních hnutí. Důležité je jestli tuto skutečnost přičítá vlastní neschopnosti či hledá příčiny v nastavení společnosti.

Elias Canetti přináší velmi zajímavý pohled na masy, které přispívají i k vytvoření totalitních hnutí a následně vytvoření totalitních režimů. Canetti používá dvojí rozdělení masy. Jedním typem je otevřená masa, jež není prakticky ohraničena ve svém růstu. Tato masa však existuje pouze do té doby, dokud dochází k jejímu růstu. Pakliže se růst zastaví, dochází k rozpadu této masy. Dříve nebo později musí k rozpadu otevřené masy nutně dojít. Oproti tomu druhý typ – uzavřená masa, zaměřuje své úsilí především na své zachování (Canetti 2007: 57). Zásadní pro charakteristiku masy je to, že masa není nikdy plně „nasyčena“, vždy se bude snažit překračovat své hranice, růst a zahrnovat co nejvíce lidí. Další charakteristikou je rovnost, která vládne

uvnitř masy, proto jedinci členství v masách vyhledávají. Masy jsou také v neustálém pohybu, přičemž potřebují, aby někdo udával směr tohoto pohybu. Nutná pro masu je i existence určitého nedosaženého cíle, pokud cíl neexistuje nebo je již dosažen, dochází k rozpadu masy (Canetti 2007: 72).

Občas může dojít k tomu, že se uzavřená masa přemění v masu otevřenou. Příkladem mohou být náboženství, která se v určitém období své existence snaží o expanzi a tedy nárůst věřících, např. křížácké války můžeme chápat jako období přechodu z uzavřené do otevřené masy. Tato skutečnost je spojena s nespokojeností s omezeným počtem členů a touhou po zahrnutí většího počtu lidí, nejlépe všech. Období od Francouzské revoluce je obdobím rychlého množení těchto expanzí, tedy náhlých přechodů uzavřené masy v otevřenou (Canetti 2007: 57 – 64).²⁶ Totalitní hnutí tak můžeme chápat jako příklad otevřené masy, která usiluje o zahrnutí všech „vhodných“ členů společnosti. Od jiných otevřených mas se však totalitní hnutí vyznačuje používáním násilí jako jedním ze svých charakteristických znaků.

4.4 Náchylnost k extrémnímu chování jako součást lidské povahy?

Totalitní hnutí se snaží získat na svou stranu co největší část členů společnosti. Umožňují jim to nepřilíš dobře zformované názory a postoje masy, které vůdce totalitního hnutí dokáže prostřednictvím manipulace a propagandy přeměnit tak, aby odpovídaly názorům a postojům elity v rámci totalitního hnutí. Ani existence oddané skupiny a snadno ovladatelné masy, však nedostačuje k tomu, aby se totalitní hnutí stalo

²⁶ Masy rozděluje i Sigmund Freud, který je dělí na prchavé a trvalé; homogenní a nehomogenní; přirozené a umělé; primitivní a organizované. Příkladem trvalé, organizované a uměle vytvořené masy je např. církev nebo armáda. Naopak prchavou, nehomogenní, přirozenou a primitivní masou může být dav přihlížející náhodné události, např. nehodě (Freud 1996: 40).

úspěšným a vytvořilo totalitní stát. Podle Hayeka je pro úspěch totalitních hnutí důležitý jeden fakt související s lidskou povahou, kterým je inklinace k negativnímu programu. Závisti a také nenávisti vůči těm, kteří jsou na tom lépe, využívají totalitní hnutí proti demokratickým hnutím a stranám (Hayek 2010: 122). Hayek však tuto svou myšlenku nepodkládá žádným důkazem, který by ji potvrdil. Není však jediným autorem, který si všímá negativních lidských vlastností, jež přispívají k vytvoření totalitních hnutí. Na negativní inklinaci mas upozorňuje i Vladimír Čermák. Dle něj velmi důležitou roli hraje negativní vztah mas k současnému stavu a touha po jeho přetvoření nebo nahrazení. Tato negativita je výsledkem neexistence jakékoli tradice v životě mas, v jejich hodnotách. Z toho důvodu usiluje masa neustále o nový začátek a odvrhnutí všeho starého, které pro ni nemá žádnou hodnotu (Čermák 1997: 103). Proto dle Theodora Geigera je masa charakteristická snahou o destrukci existujícího politického a společenského řádu (Geiger dle Čermák 1997: 103). Snaha zničit to, k čemu nemají masy vztah a k čemu je nepojí tradice, však dostatečně nevysvětluje, proč masy podporují totalitní hnutí. Na totalitní hnutí totiž tito autoři pohlíží jako na subjekty, které mají pouze negativní program, který přitahuje příznivce, ale např. nacionální socialismus v Německu přitahoval mnoho podporovatelů, neboť očekávali, že zlepší jejich ekonomické postavení (Chambers – Kopstein 2001: 845 – 846). Vysvětlení, že podpora totalitních hnutí ze strany mas tkví v negativních inklinacích členů masy, je nedostatečné.

Negativními vztahy ke společnosti se zabývá i Hannah Arendtová. Důležitou roli v masové společnosti hraje lhostejnost a apatie jejich členů. Právě lhostejnost k dění v oblasti věcí veřejných hraje důležitou roli, avšak pouze lhostejnost nestačí k tomu, že se na úkor demokratických hnutí prosadí hnutí totalitní. Důležitou roli hraje apatie, kterou vytvořila buržoazní společnost a především vytvořená „nenávist k veřejnému

životu [...] ve společenských vrstvách, které byly vykořisťovány a vylučovány z aktivní účasti na vládě“ (Arendtová 1996: 439). Arendtová tedy upozorňuje na nenávist k veřejnému životu skupin obyvatel, které byly vylučovány z účasti na politických záležitostech. Nejedná se spíše o neschopnost těchto skupin obyvatel, které nikdy nebyly politicky výrazně aktivní, podílet se na věcech veřejných, než o nenávist k „veřejnému životu“?

Se zajímavým poznatkem přichází Erich Fromm, který charakterizuje lidské dějiny jako „proces růstu individualizace a svobody“ (Fromm 1993: 26). Problém nastává v době, kdy lidé získávají „svobodu od“ různých povinností spojených s jejich životy, např. zrušením nevolnictví. Nejsou však schopni využít „svobodu k“ a plně se realizovat. Není tedy pouze jeden druh svobody, ale právě nepoměr mezi schopnostmi naplnit oba typy svobody („od“ a „k“) přispívá k mnoha problémům moderní společnosti. Dle Fromma právě „[d]ůsledkem tohoto nepoměru mezi osvobozením od nějaké vazby a nedostatkem možností k pozitivní realizaci svobody a individuality došlo v Evropě k panickému útěku od svobody do nových vazeb nebo aspoň do úplné lhostejnosti“ (Fromm 1993: 29).

Jedinci proto usilují o únik před svobodou prostřednictvím dvou mechanismů. Prvním mechanismem „je tendence vzdát se nezávislosti svého vlastního individuálního JÁ, sloučit je s někým nebo s něčím mimo sebe sama, a tak získat sílu, která jeho vlastnímu JÁ chybí“ (Fromm 1993: 79). Jedinci se tak snaží vypořádat se skutečností ztráty vazeb a z toho důvodu hledají nové sekundární vazby v nových organizacích nebo hnutích (Fromm 1993: 79). Vytvoření totalitních hnutí a režimů nespojuje Fromm pouze s hledáním sekundárních vazeb v moderní společnosti, ale také s masochistickými a sadistickými tendencemi u jednotlivých lidí. Masochismus je dle něj výsledkem snahy zbavit se svobody, se kterou si jedinec neví rady a neví jak ji naplnit. Lidé

s masochistickými tendencemi tvoří masy, neboť právě v mase se takovýto jedinec „cítí spojen s milióny druhých, kteří sdílejí stejné pocity“ (Fromm 1993: 85). Naopak lidé se sadistickými tendencemi tvoří velmi často vládnoucí elitu (nejen) v totalitních režimech (Fromm 1993:80). Fromm velmi zajímavě upozornil na skutečnost, která jedincům paradoxně pomáhá, ale i škodí. Tou je nárůst svobody, se kterým se mnoha lidem nepodaří vypořádat. Osvobození od minulých vazeb je vnímáno veskrze pozitivně. Neschopnost moderní liberální společnosti umožnit jedinci realizovat „svobodu k“ však přispívá k tomu, že se tito lidé ve snaze uskutečnit tento typ svobody obracejí mnohdy k extrémním uskupením, které zdánlivě umožňují „svobodu k“ naplnit.

4.5 Role masových hnutí

Pokud dojde k tomu, že se masové chování ve společnosti začne nějakou formou organizovat, můžeme mluvit o masovém hnutí. Masová hnutí přitahují nezakořeněné a atomizované členy společnosti. K masovým hnutím se uchylují jedinci, kteří nejsou spokojeni s tím, jak primární „objekty“ v jejich životě, jako již zmíněná komunita nebo zaměstnání, naplňují jejich potřeby a zájmy. Jsou proto ochotni svou pozornost odvést od lokálního prostředí a zaměřit na vyšší úroveň, velmi často národní, na které působí masová hnutí. Kornhauser upozorňuje na to, že masové hnutí se nemusí stát hnutím totalitním. Rozdíl mezi masovým a totalitním hnutím je v tom, že pro totalitní hnutí je typické „úsilí získat totální kontrolu nad jejich stoupenci a nad celou společností“ (Kornhauser 1959: 47)²⁷. Další rozdíl je v tom, že zatímco totalitní hnutí je pevně ovládáno určitou vládnoucí skupinou – elitou, masové hnutí velmi často nemá stabilní vedení, neboť je neorganizovaným celkem. Masové

²⁷ V originále: „[...] effort to gain total control over their followers and over the whole society“ (Kornhauser 1959: 47).

hnutí se však dosti snadno může stát hnutím totalitním, stačí, aby se do jeho čela dostala jen na krátkou dobu skupina vůdců s totalitním myšlením, kteří by se svého vůdcovství nechtěli vzdát. Oba typy hnutí mají své kořeny v atomizované mase, obě hnutí také přitahují členy všech společenských tříd, kteří se cítí být ve společnosti izolovaní. Členové masy jsou velmi náchylní k tomu, aby byli ovlivněni populistickou rétorikou. Pro tyto členy je také charakteristický anti-elitismus a rovnostářské postoje, což platí i pro elity v masové společnosti, které se necítí být elitami, ale spíše součástí masy (Kornhauser 1959: 47; 60).

Podstatnou roli v podpoře masových hnutí, která se mohou, ale nemusí, přetvořit v totalitní hnutí hraje míra nezaměstnanosti. V této souvislosti upozorňuje Kornhauser na situaci ve Výmarské republice 30. let. V této době podporovali nezaměstnaní manuálně pracující (*blue-collar*) komunisty, zatímco zaměstnaní manuálně pracující podporovali sociální demokraty. Podobně tomu bylo i mezi úředníky. Zatímco nezaměstnaní duševně pracující (*white-collar*) podporovali národní socialisty, duševně pracující, kteří měli práci, podporovali strany konzervativní nebo strany středu (Prat dle Kornhauser 1959: 162). Lidé, kteří nemají práci, ať již pocházejí z jakékoliv společenské třídy, jsou mnohem náchylnější k tomu podporovat i extrémistická hnutí, pokud tato hnutí slíbí, že dokáží zlepšit jejich postavení co nejrychleji. Dlouhodobá nezaměstnanost tak přispívá k vytváření masové společnosti. Nezaměstnaní lidé totiž ztrácejí společenské vazby a nezaměstnanost také silně působí na jejich psychiku. Nezaměstnanost tedy přispívá k izolaci lidí od společnosti, neboť jediné společenské kontakty, které nezaměstnaní mají, jsou velmi často pouze v rámci rodiny (Kornhauser 1959: 162 - 163). Ne vždy je tento předpoklad pravdivý. Často dochází k tomu, že nezaměstnaní jsou apatičtí k dění ve společnosti, zatímco masová hnutí získávají a potřebují aktivní jedince. Nezaměstnanost proto

nemůžeme vždy spojit s masovým chováním a masovou společností. Toto je však dle Kornhausera spíše výjimkou. Masová hnutí získávají na svou stranu nezaměstnané, protože jsou založená na aktivismu. Zapojením do masových hnutí získají nezaměstnaní pocit určité užitečnosti a aktivity v rámci masových hnutí se stanou náplní jejich času (Kornhauser 1959: 166).

Dle Kornhausera není chudoba tím, co nutně podporuje vznik nespokojených masových hnutí a možnost vytvoření totalitarismu. Právě naopak, neměnná a rovnoměrná úroveň chudoby přispívá ke stabilitě společnosti a vztahů ve společnosti. Problém nastává v případě změn. K frustraci lidí dochází v situaci, kdy postupně se zlepšující ekonomické podmínky začínají stagnovat. Pokud dochází ke zlepšování ekonomického postavení stejných tříd v jiných zemích a v určité zemi nikoliv, dochází často k nespokojenosti dané třídy nebo tříd s vládoucí elitou a vytváření masových hnutí, která usilují o změnu současného stavu (Kornhauser 1959: 159 – 160).

Podobně se na důsledky stagnace růstu ekonomických podmínek dívá i James Davies. Na rozdíl od Kornhausera, který nespokojenost se stagnací vidí jako příčinu větší podpory masových hnutí, se Davies zaměřuje na stagnaci jako na příčinu revolucí. Podle jeho názoru je předpokladem pro revoluci zlepšení životních podmínek obyvatel. Jestliže nadále nedochází ke zvyšování životních standardů, ale ke stagnaci, je to nejlepším předpokladem pro revoluci (Davies dle Giddens 1999: 475). K revolucím tedy dochází v situaci, kdy dojde k rozporu „*mezi skutečnými životními podmínkami a tím, co lidé v dané situaci považují za reálně dosažitelné*“ (Giddens 1999: 475). Příčinou vzniku masových hnutí s extrémními požadavky a revolucí tedy není samotná chudoba, ale rozpory mezi realitou a představami lidí, které jsou dle nich uskutečnitelné.

Pro mnohé členy masové společnosti se totalitní hnutí stalo přitažlivým z toho důvodu, že prohlašovalo snahu o obnovení určité celistvosti člověka, neboť totalitní hnutí přispělo ke zrušení hranice mezi veřejným a soukromým životem. To, co bylo rozdělené, se tedy mělo spojit. Do budoucna již neměl existovat soukromý a veřejný život jedince. Snaha rozdělit život na soukromý a veřejný je podle Arendtové spojena se zápasem „mezi člověkem, který hodnotil a využíval všechny veřejné instituce podle vlastních soukromých zájmů, a odpovědným občanem, jenž se zajímal o veřejné záležitosti jako o záležitosti všech“ (Arendtová 1996: 467). Zatímco strany starého typu byly chápány jako organizace, které využívají veřejné instituce pro zajištění zájmů svých členů, totalitní hnutí se stylizovala do role „organizace“, jejímž cílem bylo splnění zájmů všech členů společnosti.

Totalitním hnutím se také povedlo dovést své členy k tomu, že ztratili jakékoliv individuální nároky a individuální ambice. Díky tomu se dostala totalitní hnutí k moci, neboť dle Arendtové jsou totalitní hnutí „masovými organizacemi atomizovaných, izolovaných jedinců“ (Arendtová 1996: 452). Pro tato totalitní hnutí bylo charakteristické, že vyžadovala naprostou loajálnost svých členů. Podle Arendtové lze naprostou a bezvýhradnou loajálnost „očekávat pouze od naprosto izolované bytosti, která je prosta všech možných společenských pout, ať už k rodině, přátelům, soudruhům, ba pouhým známým a nachází smysl svého pobytu na zemi pouze a výlučně v příslušnosti k hnutí, v členství ve straně“ (Arendtová 1996: 452). Právě vzájemná izolace mezi jedinci přispívá k možnosti vytvoření tyranie. Velmi důležitou roli hrála vykořeněnost a také pocit přebytečnosti mezi lidmi v jejich orientaci na totalitní hnutí (Canovan 1978: 12).

4.6 Propaganda a média – způsoby ovládnutí většiny

K tomu, aby totalitní režim mohl efektivně fungovat, nepostačí pouze donutit členy společnosti, aby usilovali o splnění totalitních cílů. Pro správné fungování takového režimu je nutné, aby samotní členové považovali totalitní cíle za vlastní a usilovali o jejich dosažení i za nejvyšší cenu, tedy ztrátu vlastního života. K vytvoření takého vědomí mezi členy společnosti je používána propaganda (Hayek 2010: 133). Rozhodující úlohu v působení na členy masové společnosti hrají média. Masová média dokáží působit na miliony členů a jsou nástrojem sloužícím pro manipulaci ze strany těch, kteří média ovládají (Kornhauser 1959: 99; Mills 1966: 373).²⁸

V moderní masové společnosti je dle Millse celá řada povolání, která jsou založena na „obchodu s veřejným míněním“, které je možné pomocí médií velmi dobře ovlivňovat a přizpůsobovat zájmům vlastníků těchto médií, kteří jsou propojeni s mocenskými elitami. Díky tomu všemu je dle Millse „[...] veřejnost pouhým společenstvím jednotlivců, kteří pasivně přijímají působení masových prostředků a bezradně podléhají podnětům a manipulacím, které z nich proudí“ (Mills 1966: 363). Následkem tohoto působení se z veřejnosti stávají masy.

Sporné je, zdali masová média mají takový efekt, tedy schopnost ovlivňovat názory a jednání jedinců, který je jim přisuzován. Přesvědčení, že každý jedinec v masové společnosti automaticky přijímá všechny podněty z masových médií, a na základě nich si vytváří své postoje a hodnoty, lze velmi špatně potvrdit nebo vyvrátit. Toto přesvědčení proto i

²⁸ Od názorů Kornhausera a Millse týkajících se (masových) médií se odlišuje Joseph Gusfield, který média vnímá jako pozitivní, neboť přispěla k nárůstu informovanosti společnosti, což pomáhá vytváření veřejného mínění. Občané mají díky větší informovanosti možnost vytvořit si vlastní názor na danou tematiku. Média informováním o politickém dění přispívají k tomu, že se občané více zajímají o záležitosti z politické oblasti (Gusfield 1962: 20).

nadále zůstává v rejstříku argumentů kritiků masové společnosti, které je vždy po ruce, aniž by existovaly důkazy, které jej potvrzují či vyvracejí (Thomson 2005: 422).

4.7 Tři úrovně vztahů ovlivněné masovou společností

Velmi důležitou charakteristikou masové společnosti je atomizace společenských vztahů, která přispívá k tomu, že jedinci jsou náchylnější k podpoře extrémních – totalitních - hnutí. Pokud se podíváme blíže na vztahy ve společnosti, můžeme je rozdělit do tří úrovní. Na první úrovni jsou vztahy, které jsou vysoce osobní, jedná se tedy o vztahy v rámci rodiny. Oproti tomu třetí úroveň zahrnuje vztahy mezi celou populací, jde tedy o stát jako celek. Na úrovni druhé jsou zahrnuty zprostředkovatelské vztahy mezi úrovní první a třetí. Patří sem lokální komunity, nezávislé asociace a zájmové skupiny, a také tzv. pracovní skupiny, tedy odbory. Do druhé úrovně jsou řazeny i lokální média nebo lokální vlády. Společenské vztahy z této druhé úrovně fungují jako prostředník mezi primárními vztahy jedince a vztahy na úrovni státu (Kornhauser 1959: 74).

Podle Kornhausera tak můžeme strukturu masové společnosti charakterizovat třemi znaky. Prvním takovýmto znakem je izolace primárních vztahů ve společnosti. Druhým znakem je slabost zprostředkujících vztahů, tedy neschopnost institucí působících mezi primárními skupinami a státem nebo jejich neexistence. Znakem třetím je centralizace na úrovni celého státu. Masová společnost tedy působí na všechny tři úrovně společenských vztahů ve společnosti (Kornhauser 1959: 75).

4.7.1 Pokles primárních vztahů

V masové společnosti jsou společenské vztahy často nefunkční, existují-li vůbec instituce, které je zajišťují, proto jsou primární skupiny vystaveny přímému tlaku státu. Primární skupiny v rámci masové společnosti nejsou vnitřně slabé, ale jsou izolované od větší společnosti (Kornhauser 1959: 74 – 75).

Důležitá je i přeměna role rodiny v moderní společnosti. Dle Kornhausera ztrácí rodina částečně svou vzdělávací funkci, kterou přebírá systém veřejného školství. Stejně tak ztrácí svou pomocnou roli v těžkých situacích, kterou přebírá systém sociálního zabezpečení. Přestože dochází k přeměně role rodiny v moderní společnosti, není to podle Kornhausera příliš významný faktor, který by přispěl k masové společnosti. Ztráta rodinných vazeb dle něj může přispět k různým duševním poruchám nebo nárůstu sebevražd, ne však k nárůstu masového chování, které je charakteristické pro masovou společnost (Kornhauser 1959: 90 – 91). Ztráta rodinných vazeb a pokles rodinného života tedy dle něj příliš nepřispívá zásadně k vytváření masové společnosti, mnohem důležitější je „izolace rodiny a jiných primárních skupin, která značí masovou společnost“ (Kornhauser 1959: 92)²⁹. Kornhauser používá termín sociální izolace (*social isolation*),³⁰ který označuje izolaci malých skupin, ve kterých jedinci mezi sebou udržují vztahy, avšak členové těchto skupin jsou izolováni od běžného života celé společnosti. Členství a určitá participace v rámci takovýchto malých, primárních skupin dle Kornhausera nemůže nahradit zprostředkující skupiny, které jsou pro chod demokratické společnosti naprosto klíčové.

²⁹ V originále: „[...] isolation of the family and other primary groups which marks the mass society“ (Kornhauser 1959: 92).

³⁰ Tento termín používá i Sandor Halebsky, podle kterého je absence zprostředkujících skupin a absence společenství podmínkou pro vytvoření sociální izolace (Halebsky 1976: 38).

Úlohu zprostředkujících skupin nepřebírají primární skupiny, neboť to není v jejich možnostech, ale přebírají ji státní organizace, které usilují o získání rozhodující role v rozhodování o všech formách společenských aktivit (Kornhauser 1959: 92 – 94).

4.7.2 Nezávislé zprostředkující sdružení a skupiny

Jak bylo zmíněno výše, dle Kornahusera masovou společnost charakterizují tři znaky. Druhý znak, tedy slabost zprostředkujících vztahů, přispívá k tomu, že elity a ne-elity jsou si vzájemně vystaveny, aniž by mezi nimi byla jakákoliv „ochranná bariéra“. Proto je podstatně jednodušší pro elity mobilizovat masy, a naopak pro masy je jednodušší působit pomocí přímé akce na elity. Nezávislé zájmové skupiny, které mají agregovat a artikulovat zájmy lidí jsou pro správné fungování ve společnosti potřebné (Kornhauser 1959: 76 – 77).

Důležitost existence nezávislých dobrovolných sdružení a zprostředkujících skupin pro zajištění a ochranu svobody v rámci demokratického státu zdůrazňoval již Alexis de Tocqueville. Podle něj mají takováto sdružení a skupiny několik velmi důležitých funkcí pro zajištění a udržení demokracie. Předně slouží k tomu, že jednotlivci mohou prostřednictvím takovýchto sdružení a skupin vyjádřit své zájmy a spolupracovat s dalšími jednotlivci, kteří mají stejné zájmy. Slouží také k tomu, že učí své členy demokratickým hodnotám a nutnosti zabývat se věcmi veřejnými, chtějí-li ochránit své získané svobody. V této souvislosti zmiňuje velkou důležitost politických sdružení pro existenci občanských sdružení. Proto je ve společnostech, kde jsou nezávislá politická sdružení zakázána, existence občanských sdružení spíše výjimečná. Politická sdružení v demokratických zemích jsou tak významná, že mohou usilovat o moc a řízení ve státě. Z toho důvodu jsou držitelé moci často potlačována (Tocqueville 1992b: 87 - 88). Tato skutečnost však není

vlastní pouze demokratickým zemím, jak uvádí Tocqueville, ale i zemím s jiným než demokratickým zřízením. Lze říci, že tendence potlačovat politická sdružení je charakteristická spíše pro nedemokratické země. Přestože tedy i demokratické země potlačují politická sdružení, velmi výrazně podporují sdružení občanská, která dle Tocquevilla odvádějí své členy od záležitostí věcí veřejných (Tocqueville 1992b: 89). V demokratických společnostech je možné, aby se odpor občanů proti centrální moci projevoval pomocí nezávislých sdružení a spolků. To však přispívá k tomu, že tato sdružení a spolky jsou vnímána negativně ze strany centrální moci, která se snaží jejich vliv omezit nebo je dokonce zničit (Tocqueville 1992b: 214).

Kornhauser pohlíží na nezávislé zájmové skupiny, které plní zprostředkující úlohu mezi primárními skupinami a státem, jako na „systém společenských brzd a protivah“³¹, které přispívají jak k ochraně ne-elit, tedy mas, tak i k ochraně elit (Kornhauser 1959: 78). Nezávislé skupiny přispívají také k tomu, že zapojují jednotlivce do prosazování a obhajoby svých zájmů. Členství v nezávislých zprostředkujících skupinách přispívá k lepšímu vytváření mezilidských vztahů, poznání zájmů a odlišností, popřípadě podobností druhých. Členství pomáhá také snižovat pocit úzkosti a odcizení. Pluralita nezávislých skupin je tedy jednou z podmínek demokracie. V masové společnosti tomu tak není, což přispívá k její větší náchylnosti stát se společností totalitní. Podle Kornhausera „[t]otalitní režimy vyhledávají všechny nezávislé formy organizací, aby je přetvořili nebo zničili, [...] přirozený pokles nezávislých

³¹ V originále: „[...] system of social checks and balances [...]“ (Kornhauser 1959: 78).

forem sdružení připravuje cestu pro vzestup totalitních hnutí“ (Kornhauser 1959: 82 – 83)³².

Také Sandor Halebsky zdůrazňoval důležitost existence zprostředkujících skupin a jejich dobré fungování pro zajištění demokracie. Zprostředkující skupiny přispívají jak ke společenské integraci jedinců, tak také k uspokojování jejich potřeb a participaci na věcech veřejných. Jedinci tak nejsou lhostejní k veřejnému životu a prostřednictvím zprostředkujících skupin se jej snaží změnit, samozřejmě s ohledem na své vlastní zájmy. Nefungují-li zprostředkující skupiny, jsou jednotlivci přímo vystaveni tlaku státních organizací (Halebsky 1976: 37). Neexistence nebo neefektivita zprostředkujících skupin přispívá také ke vznikům masových hnutí, která jsou schopná jedincům nabídnout pocit společenství a také jsou schopná splnit jejich zájmy nebo alespoň přesvědčit jedince, že jejich zájmy plní (Halebsky 1976: 56).

Dosáhnout toho, aby všichni členové společnosti jednali společně, lze tím, že budou navzájem svázáni v rámci sdružení a spolků. Pokud však tato sdružení a spolky nepracují tak jak by měla, jsou jedinci ve společnosti vystaveni tlakům a zvláště ze strany moci. Jednou z dalších možností, která může přispět k tomu, že jedinci budou jednat společně je periodický tisk, v jehož silách je předat a rozšířit ve společnosti jednu a tu samou myšlenku. Tisk je proto velmi důležitý a množství tiskovin je dle Tocquevilla přímo úměrné množství sdružení a spolků. Především ve Spojených státech, kde jsou mezi členy sdružení a spolků velké geografické vzdálenosti, slouží tisk pro každodenní komunikaci (Tocqueville 1992b: 84 - 85).

³² V originále: „Totalitarian regimes search out all independent forms of organizations in order to transform them or destroy them, [...] the natural decline of independent forms of association prepares the way for the rise of totalitarian movements“ (Kornhauser 1959: 82 – 83).

Svoboda jedinců ve společnosti je založena na autonomii a určité životaschopnosti rozličných společenských jednotek. Jak již bylo několikrát zmíněno, nutná je existence nezávislých zájmových skupin. Svoboda zájmových skupin přispívá k jejich větší různorodosti. Výsledkem toho je, že ve společnosti dochází, dle slov Sandora Halebského k „diversifikaci moci“ (*the diversification of power*) (Halebsky 1976: 61). Pluralita nezávislých zájmových skupin vytváří jakousi bariéru, která brání demokracii před totalitarismem. Ničení pluralitní struktury společnosti přispívá k tomu, že jsou omezovány demokratické svobody, výsledkem čehož může být nástup masových hnutí ovládaných elitami s totalitními tendencemi (Halebsky 1976: 61). Důležitost existence nezávislých sekundárních asociací zmiňuje i Nancy Rosenblum, podle které hrají důležitou úlohu jako součást fungující občanské společnosti v podpoře liberalismu (Rosenblum 1994: 540 – 541). Právě pluralita nezávislých sekundárních asociací jako součást silné občanské společnosti přispívá k obraně před nástupem extrémních režimů.

Na vině je dle Halebského centralizace v rámci byrokratických procesů, která přispěla k redukování funkcí a možností nezávislých skupin. Úlohu mnoha zprostředkujících skupin a zájmových organizací často přebírá byrokratická struktura podřízená státu. Stát tak ve svých rukou kumuluje stále více moci, což může být pro demokracii hrozbou. K vytvoření izolovaných a amorfních společenských vztahů tak dle něj přispěla postupná byrokratizace společenských struktur (Halebsky 1976: 42 - 45).

Křehkost zprostředkujících zájmových skupin je dána také tím, že velká část z nich je založena na principu dobrovolnosti. Vztahy v rámci těchto skupin nejsou založeny na tak silných poutech, jako je tomu v případě primárních skupin. Oproti organizacím a skupinám založeným a řízeným státem mají nevýhodu v tom, že v prosazování svých zájmů

nemohou využít donucovací prostředky. Zprostředkující zájmové skupiny jsou tak mnohem více vystaveny společenským změnám (Kornhauser 1959: 125).

Podle Maurice Pinarda hrají dobrovolné sekundární asociace důležitou roli hned v několika ohledech. V rámci sekundárních sdružení a skupin dochází k vzájemnému kontrolování členů a jedinci proto nevstupují do extrémních sdružení, skupin nebo hnutí, neboť mohou být varováni ze strany ostatních členů o „škodlivosti“ těchto hnutí, skupin či sdružení. Klad vidí také v tom, že sekundární asociace pomáhají rozšířit obsah zájmů jednotlivců a přispívají k tomu, že jedinci se nesnaží prosazovat své zájmy sami, což je často neefektivní. Sekundární asociace také přispívají k tomu, že učí své členy pro prosazení svých zájmů používat stanovená pravidla a využívat diskuze a vyjednávání pro dosažení shody. Tyto asociace tedy učí používat jiné metody prosazení zájmu, než metody spojené s použitím násilí. Sekundární asociace mohou také do jisté míry pomoci nahradit primární vazby a přispět ke spokojenějšímu životu jedinců (Pinard 1968: 683).

Otázkou je, jakou roli hrají jednotlivci v rámci zprostředkujících skupin a zdali jsou v jejich činnosti aktivní či pasivní. Velký počet členů určité organizace nebo skupiny není zárukou toho, že všichni členové budou aktivně zapojeni do jejich dění a že na ně bude členství působit pozitivně. Velmi často jsou jednotlivci pouze symbolickými členy organizací nebo skupin a na jejich chodu se podílejí pouze minimálně. Toto se týká především velkých zájmových skupin, např. odborů, které jsou založeny na masovém členství. V takovýchto masových organizacích je představa, že se aktivně do jejího řízení zapojí všichni členové prakticky nemožná. Možnost většiny členské základy aktivněji se podílet na řízení je možná pouze v malých organizacích. V organizacích s velkým počtem členů dochází k nutné oligarchizaci, o které psal již Robert Michels, kdy je na

jedné straně menšina, která organizaci řídí a na straně druhé pasivní většina. Organizace s velkou členskou základnou potřebují vůdce, jež budou organizaci řídit. Pro efektivní chod velké organizace nebo skupiny je potřebná i byrokracie. Právě vůdci a byrokracie tvoří v masové organizaci vládnoucí menšinu (Keller 2007: 191). V masových organizacích může tak dojít k tomu, že jedinci nezískávají klady, které by z jejich členství měly plynout. Jedinci jsou tak často od možnosti prosazovat své zájmy stejně vzdáleni, jako kdyby členy nebyli (Halebsky 1976: 72).

Důležitosti sekundárních skupin a sdružení se věnuje i Charles Wright Mills, dle kterého největší vliv na přeměnu veřejnosti v masu měl právě pokles vlivu dobrovolných zájmových sdružení a skupin. K tomuto poklesu došlo nejen kvůli stále rostoucí úloze státu, který začal přebírat prostřednictvím svých organizací úlohu dobrovolných zájmových sdružení a skupin. Mnohem významnějším důvodem byl dle Millse fakt, že se dobrovolná zájmová sdružení rozrostla do takových rozměrů, že již nadále nebylo pro mnoho jejich členů možné účinně participovat na jejich dění. V této souvislosti uvádí Mills zajímavou myšlenku: „Čím více lidí se zatahuje do politické arény, tím se sdružení stávají masovějšími; a čím se moc jednotlivce stává závislejší na masových sdruženích, tím méně na ně může jednatel působit“ (Mills 1966: 365). Důraz na existenci a dobré fungování zprostředkujících dobrovolných sdružení a skupin tedy klade Mills stejně jako Kornhauser, Tocqueville nebo Halebsky.

Mnohem více než samotný počet zprostředkujících zájmových skupin hrají důležitější roli jejich kvalita a úloha, kterou v nich jednotlivci hrají. Míra zapojení jedinců do činnosti zprostředkujících sdružení a skupin je spolu s pocitem silné integrace, který by měl jedinec pociťovat, mnohem důležitější než počet jednotlivých zprostředkujících sdružení a skupin nebo počet jejich členů. Důraz by proto měl být kladen na kvalitu členství

než na kvantitu. V této souvislosti však vyvstává problém, jakým způsobem zkoumat a „měřit“ kvalitu, což je v případě kvantity, která je vyjádřena počtem členů a počtem jednotlivých sdružení mnohem jednodušší.

Pinard upozorňuje na skutečnost, že sekundární skupiny mohou hrát dvě odlišné role. Předně mohou sloužit k socializaci jedinců, společnému prosazování jejich zájmů a učení pravidel „politické hry“. Na druhou stranu však mohou přispět k lepší mobilizaci všech členů asociace, bez ohledu na to jaké zájmy budou prosazovány. Může se tedy stát, že se do čela takové sekundární asociace postaví elity, které budou chtít prosazovat zájmy poškozující demokracii (Pinard 1968: 684). Na tuto skutečnost upozorňuje i Sandor Halebsky. Dle něj samotná existence zprostředkujících sdružení a skupin může naopak přispívat k tomu, že budou využity ze strany hnutí, která dokáží k mobilizaci využít již zorganizovanou masu, u které je jasné jaký zájem její členy spojuje. Stačí pouze přesvědčit tuto masu, že dané hnutí je schopné její zájmy naplnit. Nemusí tak oslovovat jednotlivé členy, ale pouze představitele sdružení nebo skupiny, kteří působí na zbylé členy (Halebsky 1976: 87).

Důležitost existence a dobrého fungování zprostředkujících sdružení a skupin pro demokracii byla během 20. století několikrát zdůrazňována. Nejvíce však v souvislosti s teorií masové společnosti a také s poklesem sociálního kapitálu. Oslabující vazby k těmto sdružením a skupinám přinesly negativní efekty jako odcizení, atomizace nebo pokles vzájemné důvěry mezi členy společnosti. Teoretici masové společnosti viděli jako příčiny oslabování silných skupinových vazeb především industrializaci, urbanizaci a byrokratizaci společnosti. Oslabování nebo dokonce absence vazeb v rámci např. církve, sousedství, zájmových a profesních spolků, bylo chápáno jako jeden z důvodů, proč došlo k odcizení jedinců a jejich atomizaci. Tito jedinci se pak stali mnohem více zranitelní vůči

působení a manipulaci ze strany extrémních skupin a hnutí. Nástrojem k manipulaci se nemohlo stát nic jiného, než masová média (Thomson 2005: 422).

Podle Sandora Halebského však nedostatek zprostředkujících skupinových vazeb nepotvrzuje skutečnost, že lidé jsou více náchylní k ovlivňování a mobilizaci ze strany elit. Stejně tak existence zprostředkujících skupinových vazeb tuto možnost nevylučuje (Halebsky 1976: 85).

Problémem pohledu na sekundární asociace je fakt, že se nezabývá možnostmi, že by určitá sekundární asociace měla negativní „program“. Takovouto sekundární asociací mohou být i extrémní sdružení, skupiny a hnutí, které přispívají k určité socializaci jejich členů. V takovýchto sekundárních asociacích se jejich členové mohou učit řídit se pravidly a prosazovat zájmy pomocí debaty a vyjednávání, stejně tak jako pomocí násilí. Přiznávána je sice velká důležitost existence nezávislých sekundárních asociací, ale velmi často je opomíjen jejich účel a jejich přínos pro demokracii. Často se hledí více na kvantitu těchto asociací, než na jejich kvalitu.

4.7.3 Centralizace vztahů na úrovni státu

V demokratických systémech dochází k centralizaci moci, neboť pro jednotlivce, kteří touží po rovnosti, je jednodušší přenést velkou část moci na jediné centrum, které, jak se domnívají, by mělo vládnout pro blaho celku. S největšími problémy se dle Tocquevilla potýká demokratická společnost, kde byla rovnost prosazena násilnou revolucí. V těchto společnostech byly zrušeny třídy, které ovládaly a řídily lokální záležitosti, resp. záležitosti působící mezi jedincem a státem. V této souvislosti uvádí Tocqueville, že „zmatená masa, která zůstala, neměla ještě ani organizaci, ani návyk, které by jí umožnily vzít do svých rukou správu

těchto záležitostí, zbyl tu jen stát sám, který mohl zajistit všechny podrobnosti vlády. Centralizace se stala faktem svým způsobem nutným“ (Tocqueville 1992b: 206). Stát se z oblasti veřejných záležitostí, kterou již ovládl, snaží zasahovat také do soukromé oblasti každého jednotlivce. V rovnostářských společnostech je toto pronikání státu do soukromé sféry zjednodušeno tím, že občané v takovéto společnosti státu buď důvěřují, anebo pokud tomu tak není, nejsou schopni se pronikání státu sami bránit (Tocqueville 1992b: 212).

Vzhledem k tomu, že jednotlivci mají nedostatek nezávislého společenského života, může dojít k tomu, že se nadále nebudou účastnit celospolečenského života na úrovni celého státu a stanou se apatickými (Kornhauser 1959: 94). Pokud v rámci politického systému dojde k tomu, že společenské skupiny jsou kontrolovány centrální elitou, má takový politický systém tendenci stát se totalitním. Pokud instituce na národní úrovni (tzv. národní struktury) převezmou funkce zprostředkujících skupin, stává se společnost masovou (Kornhauser 1959: 101).

Největší nebezpečí, které vidí José Ortega y Gasset na moderní době, je neustále narůstající vliv a moc státu. V moderní době hrozí zestátnění celého společenského života. Tato skutečnost byla způsobena klamnou představou davu. V případě, že dav něco požaduje a o něco usiluje, využívá k tomu stát v mylné představě, že dokáže stát ovládat. Dav v domněnání, že mu stát zcela patří a dokáže jej ovládat, proto využívá stát k potírání odlišností a menšin, neboť dle Ortegy to, co je cizí a odlišné, je davem odmítáno. Problémy moderní společnosti tedy vznikají v situaci, kdy si společnost vytváří stát, neboť se domnívá, že stát je vhodným nástrojem pro dosažení cílů, které si společnost stanovuje. „Potom však stát zabírá první místo a společnost musí začít žít pro stát“ (Ortega y Gasset 1993: 96).

Pro atomizovanou společnost je charakteristická jedna věc. Každý jedinec v rámci atomizované společnosti je ve vztahu k jinému jedinci odkázán na zprostředkování „komunikace“ určité společné autoritě, tedy státu, který je v totalitních režimech podřízen jedné straně. Jedinec tak nepřichází do kontaktu s jinými jedinci v rámci nezávislých zájmových sdružení, ale prostřednictvím sdružení podřízených státu a ovládaných státem. Atomizovaná společnost je tak výsledkem absence nebo určité slabosti nezávislých zájmových sdružení. Lidé se stávají náchylnější k mobilizaci ze strany elit, když ve společnosti chybí určitý, na státu nezávislý, společenský život, zajišťovaný nezávislými zájmovými skupinami. Členové takovéto společnosti jsou také více náchylní k ovlivňování pomocí symbolů a ze strany vůdců, což vede k naprosté loajalitě. Totální loajalita je tak základem pro totální dominanci, která je typická pro totalitní režimy (Kornhauser 1959: 32).

Dochází ke ztotožnění státu a společnosti. Kontakty mezi členy společnosti tak musejí probíhat ve státem stanovených hranicích a pomocí státem vytvořených nebo řízených zprostředkujících sdružení či skupin. Totalitní stát ovládaný jednou stranou či hnutím, řídicí se jednou ideologií, tak vylučuje členy společnosti, kteří se s touto ideologií neztotožňují, na participaci v rámci zprostředkujících sdružení či skupin, a tudíž na prosazování svých vlastních zájmů. Narážíme tak na porušování předpokladů nutných pro správné fungování občanské společnosti, která je chápána jako ochrana proti nástupu extremismů různých forem a podob, totalitarismu nevyjímaje.

5 KRITICKÁ REFLEXE MASOVÉ SPOLEČNOSTI JAKO PODMÍNKY VZNIKU TOTALITNÍCH REŽIMŮ

Teorie masové společnosti je prakticky od svých počátků terčem kritiky z různých směrů. Mnohdy se kritika více než samotné teorii věnuje představitelům některého z přístupů věnujících se masové společnosti, ať již aristokratické či demokratické kritice.

Jedni z prvních autorů, kteří se věnovali nárůstu vlivu davů, resp. mas byli konzervativní myslitelé, kteří obhajovali staré monarchistické režimy. Jednalo se často o kritiky politického liberalismu. Politický liberalismus usiloval o vyvázání jedinců z tradičních zastaralých vazeb. Zatímco liberálové chápali přetržení vazeb, které vázaly jedince k institucím starých režimů jako nárůst individualismu, konzervativní autoři jej považovali za pokles společenství a důkaz fragmentace společnosti.

Mnoho teoretiků masové společnosti patřilo z dnešního pohledu mezi konzervativce, kteří velmi negativně vnímali Francouzskou revoluci. Právě masová společnost je spojována se změnami, které se udály během této revoluce. Masovou společnost proto spojují s odcizením a nárůstem nejistoty v celé společnosti, spíše než s nárůstem individuality, poklesem vlivu církve a racionalismem. Zprostředkující skupiny byly oslabeny nebo zničeny, vliv tříd nebo náboženství byl snížen a objevily se masy, které bylo možné definovat pouze tím, že je definovat nelze. Členové masy byli viděni jako objekty, které lze mnohem lépe ovlivnit a manipulovat s nimi, než je tomu v případě lidí, kteří jsou zapojeni do zprostředkujících skupin, na jejichž činnosti se aktivně podílejí. Jedinci bez sociálních vazeb jsou tak vhodnější k mobilizaci (Thomson 2005: 427 - 428).

Strach z mas dle Daniela Bella vyvěrá z konzervativních kořenů západního politického myšlení. Toto myšlení je dle něj založeno na

přesvědčení o výjimečnosti elit, vůdců a také na představě „hloupých mas“, které charakterizují demokratické společnosti. Představa o hloupých masách, které jsou vhodné pouze k násilí a ničení je odvislá již od dob Aristotela, který považoval demokracii za špatnou formu vlády, neboť se jedná o vládu (chudé) většiny, která je náchylná k manipulaci ze strany demagoga. V demokracii tak hrozí, že lehce zmanipulovatelná většina ohrozí nejen menšinu, ale celou obec, ve které se ujme vlády tyran (Bell 1962: 28; srov. Aristoteles 1939: 124). Velmi negativně se na vnímání mas podepsala také Francouzská revoluce, kdy hrály masy podstatnou úlohu ve svržení monarchie, ve jménu rovnosti a svobody (Bell 1962: 29).

Daniel Bell ve své kritice aristokratické kritiky moderní společnosti a tedy i masové společnosti upozorňuje na to, že demokracie je spojována pouze s rovností a negativy, která z ní plynou. Aristokratická kritika tak opomíjí důležité faktory jako volební právo, konstitucionalismus nebo vládu práva, které v ustavení demokracie v moderní společnosti hrály a hrají také podstatnou úlohu. Kritika, kterou Bell směřuje směrem k teorii masové společnosti, se týká také přílišného zviditelňování jejích negativ a naopak (úmyslného) neuvádění pozitiv. Zatímco tedy v souvislosti s masovou společností se objevují pojmy jako anonymita, povrchnost osobních vztahů, odcizenost nebo lehká manipulovatelnost, druhá tvář masové společnosti není často uváděna. Klady takovéto společnosti jako např. svobodná možnost výběru povolání, získání statusu ve společnosti na základě dosažených výkonů a ne původu nebo také pluralita norem a hodnot jsou bagatelizovány, jsou-li vůbec uváděny (Bell 1962: 30).

Mnozí zastánci aristokratické kritiky masové společnosti čerpali z děl antických autorů – Platóna a Aristotela, kteří považovali rozdělení společně na ovládané a ovládající za naprosto přirozené, neboť ovládaní nejsou obdařeni dostatečným intelektem k tomu, aby se podíleli na vládě.

Tito antičtí autoři také kritizovali demokracii kvůli rovnosti, která v ní panuje, neboť lidé se mohou v demokracii účastnit politického života bez ohledu na své schopnosti a dovednosti (Aristoteles 1939: 8; Platón 1921: 300). Moderní západní myšlení stále čerpá z děl těchto autorů, kteří se na masy dívali negativně. Někteří autoři moderní doby však jakoby odmítali vidět určitý pokrok v rozvoji lidských schopností a vzdělání, které se rozšířilo mezi všechny členy společnosti. Přestože ne všichni členové moderních společností dosahují intelektu géniu, je jejich vzdělání dostatečné k tomu, aby se mohli a dokázali vyjádřit k politickým záležitostem, byť i jen zvolením svého zástupce do mocenských institucí.

Teoretici masové společnosti, nejen tedy aristokratičtí kritici, jsou dle Bauera a Bauerové elitáři. Přestože tedy jsou mnozí autoři vyjadřující se k masové společnosti političtí liberálové, zůstává nepopíratelným faktem, že jsou to společenší elitáři. Elitismus se dle Bauerových velmi hluboce vryl do postojů a hodnot mnoha teoretiků masové společnosti, proto se na ni dívají velmi negativně, aniž by připouštěli nějaké její klady. Největší obavy mají aristokratičtí teoretici z toho, že ztrácí své výsadní postavení a svou odlišnost, čímž se sami stanou součástí masy. Součástí masy se nestanou, protože by ztratili své intelektuální schopnosti, ale naopak protože ostatní členové společnosti své schopnosti a také své vzdělání zvýší. Dojde tedy k rovnosti i v jiné oblasti, než je oblast práv a svobod. Dalším důvodem proč je masová společnost vnímána tak negativně, je fakt, že její teoretici jsou intelektuálové a úkolem intelektuála je kriticky zkoumat společnost, ve které žije. Mezi těmito intelektuály je častější sociální pesimismus, než sociální optimismus, což přispělo velkou měrou k negativnímu náhledu na masovou společnost (Bauer – Bauer 1960: 59).

Atomizace jedinců začala v době reformace. Právě s reformací je spojena představa o tom, že každý jednotlivec je v přímém vztahu s Bohem. Vztah mezi věřícím a Bohem tedy není umožňován

prostřednictvím nějaké zprostředkující instituce. Protestantství tedy dle Bauerových přispělo k tomu, že došlo k omezení vlivu jedné z nevlivnějších „zprostředkujících organizací“, tedy církve. Protestantská společnost je také společností rovnostářskou, kde sociální status může jedinec změnit během svého života svým vlastním přičiněním, vzděláváním se a prací. Omezení vlivu církve, rostoucí rovnostářství a ekonomický duch protestantismu, který přispěl k industrializaci, měly velký vliv na vytvoření masové společnosti. Proto také dávají Bauerovi přímý vliv protestantismu na vznik masové společnosti (Bauer – Bauer 1960: 60).

Vladimír Čermák zpochybňuje některé charakteristiky masové společnosti. Zaměřuje se např. na změny v psychice jedince, který je součástí masové společnosti. V takovémto jedinci je dle teoretiků masové společnosti vyvoláván pocit odcizení, atomizace, vykořeněnosti a také pocit bezmoci. V důsledku toho se jedinec stahuje do soukromí. Dle Čermáka není tato skutečnost nějakým novým fenoménem, neboť se objevovala již v minulosti. Pro své tvrzení uvádí příklad z doby antického Řecka za vlády Alexandra Makedonského a po skončení jeho vlády. V této době jsou občané řeckých městských států zbaveni velké části svých politických svobod, kdy jim byla odepřena účast na veřejném životě. Důsledkem toho byla rostoucí bezmoc ve společnosti a skepse nad veřejným děním, na kterém se jedinci již nemohli podílet, a proto se orientovali na své soukromí (Čermák 1997: 102).

Edward H. Carr vidí problémy 20. století jako výsledek vývoje od individualismu k masové společnosti. Koncepce (zastupitelské) demokracie nebyla připravena na snahu mas o politickou participaci. Problém dle něj tedy nastal v době, kdy se moderní civilizace založená na masové společnosti snažila používat koncepty demokracie, které vznikly v dobách, kdy převládal individualismus (Carr dle Čermák 1992: 99).

Problémem tak není samotná masová společnost, ale nepřipravenost moderních politických systémů na zapojení velkého počtu lidí do rozhodování o jejich chodu.

Podobný názor má i Vladimír Čermák, který chápe tendenci k masovosti jako přirozenou součást lidských dějin, během kterých docházelo k neustálému střetávání tendence k individuálnosti a tendence k masovosti. Přejechy od masovosti k individuálnosti a zase obráceně jsou vždy výsledkem hlubších politických a společenských změn. Poté, co byla doba masových hnutí ve svém vrcholném stádiu, muselo nutně dojít k opačné tendenci, kdy se jedinci obraceli do svého soukromí. Naopak po době individualismu se začaly prosazovat kolektivistické myšlenky. Příkladem posunu od masovosti k individuálnosti byl dle Čermáka západní liberalismus, který „[...] byl vyvolán potřebou individuálních impulsů, jejichž smyslem a cílem bylo zajistit rozmach výrobních sil, stagnujících uprostřed vytvořené homogenity indolentních mas“ (Čermák 1992: 104). Výsledkem střídajících se individualistických a masových tendencí je i masová společnost moderní doby. Dle Čermáka je tedy masová společnost představitelem masové tendence v moderní společnosti, zatímco např. demokracie elit je reprezentantem individualistické tendence (Čermák 1992: 106).

Z výše uvedeného je patrné, že kritika teorie masové společnosti se často vztahuje k samotným myslitelům, kteří se masové společnosti věnují. Obava z mas je často důsledkem konzervativních kořenů politického myšlení Západu, které se obrací často do minulosti, kterou si idealizuje a naopak opomíjí pozitiva, která jsou s nástupem modernity spjata. Negativní názory na masy jsou zapříčiněny elitářským pohledem na masy (např. u Le Bona), kdy jsou masy chápány jako složky společnosti, které přispějí k její destrukci. Moderní společnosti je přičítána řada negativ a naopak pozitiva pro jedince i společnosti, která přinesla,

jsou často opomíjena. Toto všechno přispělo k tomu, že na masovou společnost jako součást moderní společnosti je pohlíženo až příliš kriticky.

6 ZÁVĚR

Předkládaná práce se věnovala totalitarismu, jako jednomu z fenoménů 20. století, který poutal a stále poutá pozornost společenských vědců. Ve svém pohledu na tento fenomén se však mnozí autoři a autorky lišili. Rozdílnost panovala jak v charakteristikách totalitarismu, tak také v jeho historicitě. Tato práce vycházela z mínění autorů, jež řadíme mezi modernisty, že totalitarismus je jevem moderní doby, který právě a pouze v moderní době mohl být díky změnám ve struktuře společnosti a technickým prostředkům spojeným s industrializací vytvořen.

Vznik totalitarismu je dáván do spojitosti s problémy, které se objevovaly v souvislosti s vytvářením moderní společnosti. Jak uvádí Ivo Budil: „Totalitarismus je tak především projevem krize přechodu mezi moderní demokracií a tradiční společností“ (Budil 2005: 34). Jevy spojené s tímto přechodem jako např. urbanizace, industrializace nebo sekularizace, jsou považovány za příčiny vzniku negativ moderní společnosti. Jak bylo uvedeno v diplomové práci, samotné tyto fenomény nelze chápat jako příčinu vzniku masové společnosti, se kterou je spjat totalitarismus. William Kornhauser velmi dobře upozornil na skutečnost, že samotný fakt urbanizace či industrializace nepřispívá k vytváření masové společnosti. Pokud by tomu tak bylo, byly by nejvíce urbanizované a industrializované země masovými společnostmi plně vystavené mobilizaci ze strany totalitních hnutí. Příklady Spojených států či Velké Británie však ukazují, že předpoklad samotné urbanizace a industrializace je nedostatečný. Důležitější je způsob, průběh a okolnosti, které provází tyto jevy. Rychlost procesu urbanizace a industrializace je mnohem nebezpečnější než pouhé uskutečnění těchto jevů.

Samotná moderní společnost není brána jako předpoklad vzniku totalitarismu. Mnohem důležitější je cesta, kterou bylo moderní společnosti dosaženo a zdali byly z tradiční společnosti zachovány

faktory, které přispívaly stabilitě společnosti či byly zničeny. Proto také Budil zastává názor, že „[p]ouze společnost, která dosáhla ve svých specifických podmínkách vyvážené souhry modernity a tradice, byla odolná vůči pokušení totalitarismu“ (Budil 2005: 33). Tého vyváženosti však v mnoha zemích dosaženo nebylo, čehož důkazem byl vznik totalitních hnutí a vytvoření totalitních režimů.

V přechodu z tradiční do moderní společnosti došlo k přeměně mnoha prvků společnosti. Samotným změnám struktury společností a jejím důsledkům pro demokratické systémy 19. a 20. století se věnuje teorie masové společnosti. Tato teorie je širokým fenoménem zabývající se tématy společenskými, psychologickými, politickými nebo také kulturními. Ve vztahu k charakteristice masové společnosti vykristalizovaly dva významné přístupy – aristokratická a demokratická kritika, které se od sebe dosti výrazně odlišují. Oba tyto přístupy přitom čerpají z politické filosofie, sociologie či sociální psychologie. Zastánci aristokratické kritiky masové společnosti, jako součásti moderní společnosti, se zaměřili na negativa spojená s demokracií a na pokles „exkluzivnosti elit“, jejichž úlohy se pokusily převzít masy, které k tomu nemají dostatečné předpoklady. Oproti tomu autoři, které řadíme mezi demokratické kritiky masové společnosti, se zaměřili na negativa spojená s racionalizací, urbanizací a industrializací, která přispěla ke změně struktur ve společnosti a pocitu mnoha lidí, že ve společnosti nemají své místo. Zatímco dle aristokratické kritiky masové společnosti jsou masy viděny jako hrozba pro elity, demokratická kritika vidí jako největší nebezpečí pro masy je samotné, neboť masy jsou velmi náchylné k manipulaci ze strany extrémních, často totalitních hnutí.

Podle teorie masové společnosti je nárůst masových hnutí a masového chování výsledkem změn struktur v moderních společnostech, které ztratily svou integrativní funkci. Lokální komunity, náboženské skupiny a také sekundární asociace stojící mezi jedincem a státem pozbyly své funkce a svůj význam. Přestože mnohé sekundární

dobrovolné asociace existují, hrají oproti minulosti menší integrující roli, což podle kritiků masové společnosti poškozují samotnou demokracii.

Život jedinců v masové společnosti proto podle některých autorů ztrácí vyšší význam. Velmi složitě, pakliže vůbec, prosazují své zájmy v rámci zprostředkujících skupin. V masové společnosti dochází také ke změně charakteru především společenství a církve, které díky urbanizaci a sekularizaci ztrácejí svůj vliv a svou důležitost. Výsledkem toho všeho je, že jedinci se snaží najít ztracený pocit společenství v rámci uměle vytvořeného „společenství“ (pseudo-komunity), kterou mohou nalézt u totalitních hnutí. Přitažlivost totalitních hnutí tak nesouvisí s náchylností mas podporovat extrémní politické subjekty, ale s neschopností moderní společnosti nabídnout dostatečné ekvivalenty, které by nahradily pokles společenských vazeb. Nástup totalitních hnutí je mnohdy chápán jako důsledek neschopnosti liberální společnosti, která osvobodila člověka od pout minulosti, nabídnout mu možnosti pro realizaci získané svobody.

S podstatou demokracie je spjata i existence na státu nezávislých zprostředkujících sdružení a skupin, které umožňují jednotlivcům prosazovat jejich zájmy. V masové společnosti však podle mnohých autorů (např. Mannheim, Kornhauser, Halebsky) dochází ke snižování jejich významu. Na vině je jednak nárůst členů těchto sdružení a skupin, který přispívá k tomu, že se na jejich činnosti aktivně podílí pouze menšina členů. Většina však zůstává pasivní. Problémem je také centralizace byrokratických procesů, jejímž výsledkem byl úbytek oblastí, ve kterých působily nezávislé zprostředkující sdružení a skupiny. Na jejich místo se tak dostaly instituce státu, které převzaly úlohu těchto skupin a sdružení. Nezávislá zprostředkující sdružení a skupiny tak nemohou hrát svoji úlohu „brzd a protivah“ proti rozpínavosti a rostoucí moci státu. Neexistence nebo omezené působení nezávislých zájmových sdružení a skupin tak výrazně podkopává jeden z předpokladů dobře

fungující občanské společnosti, kterým je existence pluralistické otevřené společnosti. Tato sdružení a skupiny hrály úlohu zprostředkování zájmů mezi jednotlivci ve společnosti a státem. Pro stát byly tyto nezávislé organizace přínosné z toho důvodu, že přispívaly k artikulaci a agregaci zájmů ve společnosti. Postupným zrušením těchto sdružení a skupin nebo jejich podřízení státu, došlo ke ztotožnění státu se společností. Stát si tak vytvořil monopol na artikulaci a agregaci zájmů pomocí sdružení a skupin, které zřídil nebo ovládal. Takovýto stát však již není demokratickým, ale je státem totalitním.

7 SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ

7.1 Literatura

- ADLER, Hans Günter (1998). *Svoboda a bezmoc*. Prostor: Praha.
- ARENDTOVÁ, Hannah (1996). *Původ totalitarismu I-III*. OIKOYMENH: Praha.
- ARENDTOVÁ, Hannah (2002). *Mezi minulostí a budoucností: osm cvičení v politickém myšlení*. Centrum pro studium demokracie a kultury: Brno.
- ARISTOTELES (1939). *Politika*. Jan Lichter: Praha.
- ARON, Raymond (1993). *Demokracie a totalitarismus*. Atlantis: Brno.
- BAEHR, Peter (2007). The „Masses“ in Hannah Arendt's Theory of Totalitarianism. *The Good Society*. Vol. 16, No. 2, s. 12 – 18.
- BALÍK, Stanislav - KUBÁT, Michal (2004). *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Dokořán: Praha.
- BALÍK, Stanislav (2005). Totalitní a autoritativní režimy. In: HLOUŠEK, Vít - KOPEČEK, Lubomír (eds.), *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. IIPS: Brno, s. 259 – 284.
- BAUER, Raymond A. – BAUER, Alice H. (1960). America, Mass Society, and Mass Media. *The Journal of Social Issues*. Vol. 16, No. 3, s. 3 – 66.
- BELL, Daniel (1962). *The End of Ideology*. Collier Books: New York.
- BUDIL, Ivo T. (2005). Moderní totalitarismus a síla politické imaginace. In: BUDIL, Ivo T., *Totalitarismus: Interdisciplinární pohled*. Dryada: Praha, s. 24 – 36.
- CANETTI, Elias (2007). *Masa a moc*. Academia: Praha.

- CANOVAN, Margaret (1978). The Contradictions of Hannah Arendt's Political Thought. *Political Theory*. Vol. 6, No. 1, s. 5 – 26.
- ČERMÁK, Vladimír (1992). *Otázka demokracie*. Academia: Praha.
- ČERMÁK, Vladimír (1997). *Otázka demokracie. Společnost a stát*. Nakladatelství Olomouc: Olomouc.
- DOBEŠ, Jan (2007). Totalitarismus – nevyhnutelný důsledek modernizace? In: BUDIL, Ivo T. – ZÍKOVÁ, Tereza, *Totalitarismus 3. Totalita, autorita a moc v proměnách času a prostoru*. Dryada: Praha. s. 10 – 19.
- DURKHEIM, Émile (2004). *Společenská dělba práce*. Centrum pro studium demokracie a kultury: Brno.
- FREUD, Sigmund (1996). *Psychológia masy a analýza Ja*. Filozofia do vrecka: Bratislava.
- FRIEDRICH, Carl Joachim - BRZEZINSKI, Zbigniew (1962). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Frederick A. Praeger: New York.
- FROMM, Erich (1993). *Strach ze svobody*. Naše vojsko: Praha.
- GENTILE, Emilio (2008). *Politická náboženství: mezi demokracií a totalitarismem*. Centrum pro studium demokracie a kultury: Brno.
- GERMANI, Gino (1967). Mass Society, Social Class, and the Emergence of Fascism. *Studies in Comparative International Development*, Vol. 3, No. 10 (1967), s. 189-199.
- GIDDENS, Anthony (1999). *Sociologie*. Argo: Praha.
- GUSFIELD, Joseph R. (1962). Mass Society and Extremist Politics. *American Sociological Review*. Vol. 27, No. 1 (Feb., 1962), s. 19 – 30.

- HALEBSKY, Sandor (1976). *Mass Society and Political Conflict: Toward a Reconstruction of Theory*. Cambridge University Press: Cambridge.
- HAYEK, Friedrich August (2010). *Cesta do otroctví*. Barrister a Principal: Brno.
- HOLMES, Oliver (2011). José Ortega y Gasset. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2011 Edition), dostupné na: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/gasset/> (28. 3. 2012).
- CHAMBERS, Simone – KOPSTEIN, Jeffrey (2001). Bad Civil Society. *Political Theory*. Vol. 29, No. 6 (December 2001), s. 837 – 865.
- ISAAC, Jeffrey C. (2003). Critics of totalitarianism. In: BALL, Terence – BELLAMY, Richard (eds.), *The Cambridge History of Twentieth-century Political Thought*. Cambridge University Press: Cambridge, s. 181 – 201.
- KELLER, Jan (2007). *Dějiny klasické sociologie*. Sociologické nakladatelství: Praha.
- KORNHAUSER, William (1959). *The Politics of Mass Society*. Free Press: Glencoe.
- LE BON, Gustave (1994). *Psychologie davu*. KRA: Praha.
- MANNHEIM, Karl (1940). *Man and Society in an Age of Reconstruction*. Kagan Paul: London.
- MILLS, Charles Wright (1966). *Mocenská elita*. Orbis: Praha.
- MÜLLER, Karel B. (2008). *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Portál: Praha.
- O'SULLIVAN, Noël (2002). *Fašismus*. Centrum pro studium demokracie a kultury: Brno.

- ORTEGA Y GASSET, José (1993). *Vzpouřa davů*. Naše vojsko: Praha.
- PETRUSEK, Miroslav (2007a). Canettiho „Masa a moc“: dodatky sociologovy. Předmluva. In: CANETTI, Elias: *Masa a moc*. Academia: Praha, s. 5 – 50.
- PETRUSEK, Miroslav (2007b). *Společnosti pozdní doby*. Sociologické nakladatelství: Praha.
- PINARD, Maurice (1968). Mass Society and Political Movements: A New Formulation. *The American Journal of Sociology*, Vol. 73, No. 6 (May, 1968), s. 682 – 690.
- PLATÓN (1921). *Ústava*. Jan Lichter: Praha.
- POPPER, Karl R. (1994a). *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. OIKOYMENH: Praha.
- POPPER, Karl R. (1994b). *Otevřená společnost a její nepřátelé II*. OIKOYMENH: Praha.
- ROSENBLUM, Nancy L. (1994). Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism. *Social Research*, Vol. 61, No. 3 (Fall 1994), s. 539 – 562.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (2002). *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva*. Aleš Čeněk: Dobrá Voda.
- ŘÍCHOVÁ, Blanka (2000). *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Portál: Praha.
- SARTORI, Giovanni (1993). *Teória demokracie*. Archa: Bratislava.
- SELZNICK, Philips (1951). Institutional Vulnerability in Mass Society. *The American Journal of Sociology*. Vol. 56, No. 4 (Jan., 1951), s. 320 – 331.
- ŠAMALÍK, František (1995). *Občanská společnost v moderním státě*. Doplněk: Brno.

TALMON, Jacob (1998). *O původu totalitní demokracie: politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*. Sociologické nakladatelství: Praha.

THOMSON, Irene Taviss (2005). The Theory That Won't Die: From Mass Society to the Decline of Social Capital. *Sociological Forum*, Vol. 20, No. 3 (September 2005), s. 421 – 448.

TOCQUEVILLE, Alexis de (1992a). *Demokracie v Americe I*. Lidové noviny: Praha.

TOCQUEVILLE, Alexis de (1992b). *Demokracie v Americe II*. Lidové noviny: Praha.

WEBER, Max (2009). *Metodologie, sociologie a politika*. OIKOYMENH: Praha.

7.2 Internetové zdroje

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division: 2011. World Population Prospects: The 2010 Revision.

(<http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/population.htm>, 2. 4. 2012)

8 RESUMÉ

The main theme of this work is mass society as a presumption of emergence of totalitarianism. The main aim of this work is to contribute to better understanding of mass society in relation to a rise of totalitarian movements and emergence of totalitarianism.

This work consists of four chapters except the introduction and the conclusion. The introduction is followed by a chapter about totalitarianism. This political concept emerged after the unfortunate experience with nondemocratic regimes in the 20th century. The concept of totalitarianism is divided into two approaches – perennialism a modernism. This work uses ideas of modernistic approach which sees totalitarianism as a result of modern mass society.

The second chapter of this diploma paper deals with the mass society. The concept of mass society has roots in nineteenth-century. This concept is viewed as a result of modern society. For this reason is work aimed on modern society and its characteristics. The theory of mass society has two major approaches. The older one is an aristocratic criticism which sees the theory of mass society as a cause of loss of exclusiveness of elites and rise of participation masses in politics. Second approach – a democratic criticism – sees the theory of mass society as a danger to civil liberty and political order.

The third part of thesis is devoted to mass society and its contribution to emergence of totalitarianism. The chapter is about a collapse of class structure and its impact on the extreme behavior. This chapter is also focused on mass society as a concept between liberal and totalitarian society. Mass society is also linked with a decrease of primary relations, secondary associations and groups and centralization of relations in society. Support of totalitarian movements is also seen as a result of dysfunctional of civil society. The fourth chapter is devoted to a critical reflection of the theory of mass society.